

Beskućništvo kao ružna avantura: narativ bivšeg beskućnika

Benko, Danijela

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:867346>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-10**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

Sveučilište u Zadru

Odjel za sociologiju

Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Danijela Benko

Beskućništvo kao ružna avantura: narativ bivšeg beskućnika

Diplomski rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru
Odjel za sociologiju
Diplomski sveučilišni studij sociologije (dvopredmetni)

Beskućništvo kao ružna avantura: narativ bivšeg beskućnika

Diplomski rad

Student/ica:
Danijela Benko

Mentor/ica:
izv. prof. dr. sc. Karin Doolan

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Danijela Benko**, ovime izjavljujem da je moj **diplomski** rad pod naslovom **Beskućništvo kao ružna avantura: narativ bivšeg beskućnika** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 5. srpanj 2023.

ZAHVALA

Srdačno se zahvaljujem svojoj mentorici, izv. prof. dr. sc. Karin Doolan, koja je ovom mentorstvu prije svega pristupila kao osoba, a zatim kao mentorica. Zahvalna sam na njenom razumijevanju mojih životnih izazova, ohrabivanju te pomoći u pronalasku terapijske podrške koja mi je bila potrebna. I najvažnije, zahvalna sam što me usmjeravala u mom istraživanju i pisanju svojim savjetima, bez osuđivanja grešaka i neznanja.

Hvala terapeutkinjama koje su me pratile na mom putu, posebno jednoj koja je uz mene već gotovo tri godine. Bez njena vodstva i poticanja ne bih stekla vjeru u sebe u dovoljno kratkom roku da mogu završiti studij.

Zahvaljujem se svom dragom sugovorniku, Mili Mrvalju, koji je uložio mnogo vremena i energije da bi strpljivo odgovorio na sva moja pitanja (kojih je stvarno bilo mnogo) te podijelio sa mnom svoja iskustva, znanje i životnu mudrost. Osim što sam dobila mnogo vrijednih informacija za ovaj diplomski rad, stekla sam i važne spoznaje o društvu, samoj sebi i životu.

Također se zahvaljujem svim osobama u beskućništvu koje sam dosad susrela i koje su me neizravno poticale na razmišljanje.

Zahvalna sam svim prijateljicama i prijateljima koji su sa mnom raspravljali o temi beskućništva te mi time pomogli u mojim promišljanjima o radu.

Veliko hvala majci djeteta za koje sam odgovorna u vrtiću, kao i kolegicama s posla, za ohrabivanje te izlazak ususret za godišnji odmor zbog obrane ovog diplomskog rada.

Posebno se zahvaljujem svom partneru i obitelji koji su me podržavali tijekom cijelog procesa, bili uz mene u usponima i padovima te odgovarali na moje ponekad specifične potrebe. Bez njihove podrške niti ovaj rad ne bi bio moguć!

Sadržaj

1. Uvod: zanemarivanje beskućništva	1
2. Pregled literature	3
2.1. Čimbenici koji mogu voditi u beskućništvo	4
2.2. Kako može izgledati iskustvo beskućništva?	7
2.3. Rizični i zaštitni čimbenici pri izlasku iz beskućništva	12
3. Ciljevi i svrha rada	16
4. Istraživačka pitanja	17
5. Metodologija: narativno istraživanje	18
6. Rezultati i rasprava: Milina borba s beskućništvom	21
6.1. Milin put u beskućništvo.....	21
6.2. Biti beskućnik: ružna avantura	28
6.3. Milin izlazak iz beskućništva	34
7. Umjesto zaključka: Milin osvrt na moju interpretaciju	39
8. Literatura	45

Beskućništvo kao ružna avantura: narativ bivšeg beskućnika

Sažetak

U Hrvatskoj se problem beskućništva zakonski počeo shvaćati ozbiljno tek prije 10-ak godina, no unatoč zakonima čija je namjera poboljšati skrb o beskućnicima/ama, u praksi stvari mnogo sporije napreduju. Da bismo uopće znali otkuda krenuti kada su u pitanju prevencija beskućništva i skrb o osobama koje su beskućnici/e, potrebno je razgovarati s osobama koje su (bile) beskućnici/e, stoga sam za potrebe ovog diplomskog rada provela šest intervjua u sklopu narativnog istraživanja s jednom osobom koja je 3,5 godine bila u beskućništvu, s ciljem razumijevanja njegove priče i značenja koje joj daje, kao i uvida u element „društvenog“ u njegovoj priči. Tri istraživačka fokusa usmjeravala su razgovore: put u beskućništvo, iskustvo beskućništva te izlazak iz beskućništva. Amalgam strukturalnih, individualnih i relacijskih čimbenika su sugovornika odveli u beskućništvo. Njegovu svakodnevicu tijekom beskućništva analizirala sam kroz pet tema: smještaj, prehranu, izvor zarade, interakcije s ljudima i osjećaje. Njegova osobna „formula“ za izlazak iz beskućništva bio je spoj državne intervencije, slučajnog društvenog kapitala i njegove osobine borbenosti. Cilj ovog rada je iznijeti sugovornikovo iskustvo beskućništva i značenje koje mu daje, dok je svrha dobiti uvid u kompleksnost procesa ulaska i izlaska iz beskućništva, kao i ukazati na potrebu za sustavnom podrškom osobama pri izlasku iz beskućništva.

Ključne riječi: putevi u beskućništvo, iskustvo beskućništva, izlazak iz beskućništva, otpornost, narativno istraživanje, Hrvatska

Homelessness as an ugly adventure: narrative of a former homeless person

Abstract

In Croatia, the problem of homelessness began to be legally taken seriously only around ten years ago, but despite laws aimed at improving care for the homeless, things progress much more slowly in practice. In order to even know where to start when it comes to preventing homelessness and caring for people who are homeless, it is necessary to talk to (former) homeless people, therefore, for the purpose of this paper, I conducted six interviews as part of a narrative research approach with one person who was homeless for 3,5 years, with the aim of understanding his story and the meaning he gives it, as well as with the aim of insight into the element of „social“ in his story. There were three research focuses: path to homelessness, experience of homelessness, and exiting from homelessness. An amalgam of structural and individual factors, as well as relational factors led my interlocutor to homelessness. I analyzed his everyday life during homelessness through five themes: accommodation, nutrition, source of income, interactions with people, and feelings. His personal „formula“ for exiting homelessness was a combination of state intervention, serendipitous social capital, and his fighting spirit. The aim of this paper is to present the interlocutor's experience of homelessness and the meaning he gives to it, while the purpose is to gain insight into the complexity of the process of entering and exiting homelessness, as well as to point out the need for more systematic support for people exiting homelessness.

Key words: pathways into homelessness, experience of homelessness, exiting homelessness, resilience, narrative research, Croatia

1. Uvod: zanemarivanje beskućništva

Koliko je sati?

Upita prolaznike/ce jedan muškarac koji je beskućnik u Importanne Centru kod Glavnog kolodvora Zagreb. Prolaznici/e ga ignoriraju, prave se da ga nema i nastavljaju žuriti. Nakon nekog vremena, muškarac upita sam sebe naglas, isfrustriranim tonom:

Zašto mi nitko ne odgovara?

Ovo je samo jedna od situacija koje se odvijaju svakodnevno, a koje većina ljudi niti ne primjećuje, te me upravo ta situacija potaknula na razmišljanje o problemu beskućništva. Skoro tri godine bivala sam s tom temom, duboko reagirala na nju, dopuštala joj da me mijenja, bježala od nje, vraćala joj se, i tako ukруг. Učila me poniznosti i strpljenju, ali me i zbunjivala zbog svoje kompleksnosti. Moja emocionalna reakcija na temu beskućništva samo je mali fragment onoga što na ulici mogu osjećati osobe koje su same beskućnici/e. Osjećaj da smo ignorirani, isključeni, nevidljivi ili napušteni svi smo osjetili u većoj ili manjoj mjeri, ali osobe u beskućništvu doživljavaju to svakodnevno, i to u najekstremnijem obliku. Koliko se to uzima u obzir kada se govori o ovom društvenom problemu i ljudima koji se suočavaju s njime? Možemo shvatiti da im je teško, ali ne možemo ni približno razumjeti kako je to svaki dan proživljavati teške i neugodne osjećaje povezane s beskućništvom.

Beskućništvo je društveni problem kojem se u zemljama Europske unije pristupa ozbiljno, jer postoji određena svjesnost da osobe u beskućništvu imaju specifične potrebe koje ne mogu ispuniti same te im je zbog toga potrebno posvetiti mnogo pažnje i podrške (Družić Ljubotina, 2012). Prema Šikić-Mićanović (2010), Hrvatska je tranzicijom iz socijalističke ekonomije u tržišnu ekonomiju izgubila mnoge dobre strane socijalizma, poput društvene sigurnosti, visokih stopa zaposlenosti, subvencija za hranu i stanovanje, besplatnog obrazovanja i rodne ravnopravnosti, a ovu je fazu dodatno zakomplicirao Domovinski rat (1991. – 1995.). Autorica navodi kako nakon kolapsa socijalizma Hrvatska nije bila pripremljena na fenomen beskućništva zbog nedostatka resursa, ali i razumijevanja ovog problema (Šikić-Mićanović, 2010).

U Hrvatskoj se ovaj problem počeo shvaćati ozbiljno tek tijekom pristupanja Europskoj uniji 2013. godine i promjene socijalne politike, dok je prije toga uglavnom bio zanemarivan (Bežovan, 2019, prema Greiner, 2022), naročito zbog argumenta da osobe koje su beskućnici/e u Hrvatskoj nisu brojčano značajno zastupljene (Družić Ljubotina, 2012). Ako

ovaj argument može biti opravdanje, kako je onda moguće da je toliko teško riješiti problem beskućništva u Hrvatskoj? Ako je taj broj toliko malen da je problem zanemariv, kako to da taj „malen broj“ osoba u beskućništvu i dalje nema smještaj nego umjesto toga boravi na ulici gdje tako često dočeka svoju smrt? Prema popisu stanovništva, kućanstava i stanova iz 2021. godine, u Hrvatskoj stambenih jedinica ima gotovo milijun¹ više nego kućanstava (Plesac i sur., 2022), što je velika količina neiskorištenog prostora čija bi svrha mogla biti prenamijenjena u smještaj za osobe u beskućništvu, ali tome nije tako, što samo pokazuje pasivnost hrvatskog sustava skrbi o osobama u beskućništvu.

Spomenuto opravdanje ima još manje smisla kada uzmemo u obzir da u Hrvatskoj nije poznat točan broj osoba u beskućništvu, već se kao službeni broj uzima broj osoba prijavljenih u prihvatilištima i prenoćištima za beskućnike/e (tzv. *vidljivo beskućništvo*). Službeno Hrvatska broji samo oko 500 osoba u beskućništvu, dok je prema neslužbenoj procjeni taj broj mnogo veći (tzv. *skriveno beskućništvo*) – preko 2 000 apsolutnih² beskućnika/ca i 10 000 relativnih³ beskućnika/ca, a iz godine u godinu ima sve više osoba u beskućništvu (Hrvatska mreža za beskućnike, 2023).

Problem određivanja broja osoba u beskućništvu usko je povezan s problemom definiranja beskućnika/ca (Gjeri Robić, 2017). Naime, definicija beskućnika/ce uvrštena je u Zakon o socijalnoj skrbi tek 2011. godine, dok prije toga ova društveno ugrožena skupina uopće nije bila prepoznata kao kategorija od strane Zakona, zbog čega nije mogla primiti socijalne usluge koje nudi Centar za socijalnu skrb. Definicija glasi: „*Beskućnik* je osoba koja nema mjesto stanovanja niti sredstava kojima bi mogla namiriti potrebu stanovanja te je privremeno smještena u prihvatilištu, ili boravi na javnim ili drugim mjestima koja nisu namijenjena za stanovanje“ (Zakon o socijalnoj skrbi, NN 57/2011, čl. 2, st. 11). Ova je definicija preuska jer obuhvaća samo osobe koje nemaju „krov nad glavom“, ali ne i sve osobe u beskućništvu ili riziku od beskućništva, zbog čega je prisutan problem određivanja njihova broja, kao i nedostatak dubljeg razumijevanja ovog problema te učinkovitijeg djelovanja u prevenciji i borbi protiv beskućništva (Gjeri Robić, 2017).

¹ U popisu stanovništva, kućanstava i stanova iz 2021. godine stambenih jedinica ima 2 350 444, što je za 912 021 više nego kućanstava, kojih ima 1 438 423 (Plesac i sur., 2022).

² *Apsolutni beskućnici/e, koji pripadaju kategoriji primarnog beskućništva*, su osobe koje nemaju dom, nego spavaju na otvorenom i na mjestima koja nisu namijenjena za stanovanje, kao npr. napuštene zgrade, vozila, vagoni, šatori i druga mjesta (Družić Ljubotina, 2012).

³ *Relativni beskućnici/e, koji pripadaju kategoriji sekundarnog beskućništva*, su osobe koje imaju dom, ali im nisu osigurani osnovni životni uvjeti, kao npr. pristup pitkoj vodi i sanitarnom čvoru, zaštita od elementarnih nepogoda, pravo vlasništva ili mogućnost privređivanja (Družić Ljubotina, 2012).

Zbog kompleksnosti ovog problema čije se rješavanje često čini nemogućim učinila mi se inspirativnom ideja o stjecanju dubljeg razumijevanja o životnoj priči jednog bivšeg beskućnika, Mile Mrvalja,⁴ o njegovom iskustvu beskućništva, kao i o priči ulaska u beskućništvo i izlaska iz njega. Mile je bio zanimljiv odabir sugovornika i zato što je po izlasku iz beskućništva osnovao Humanitarnu udrugu Fajter, koja sada djeluje već osam godina, te je vrlo dobro upoznat s tematikom beskućništva na više razina. U nastavku rada bit će govora o svjetskim i hrvatskim istraživanjima vezanima uz čimbenike koji mogu voditi u beskućništvo, o iskustvu beskućništva, kao i rizičnim i zaštitnim čimbenicima pri izlasku iz njega. U glavnom dijelu rada iznijet ću rezultate i raspravu, potaknute vrijednim citatima iz narativnih intervjua s Milom koje sam usporedila s rezultatima iz drugih istraživanja. Na kraju ću umjesto zaključka iznijeti transparentno poglavlje o Milinom osvrtu na moju interpretaciju njegove priče, bez izmjene prvotne interpretacije (osim onih dijelova koji bi mogli iskriviti njegovu stvarnu priču), što će prikazati zanimljive razlike u shvaćanjima istog iskustva.

2. Pregled literature

Unatoč tome što Žilnikov „Crni film“ (1971) ukazuje na činjenicu da je beskućništvo postojalo i za vrijeme Jugoslavije, problem beskućništva se tek prije 10-ak godina počeo zakonski shvaćati ozbiljno, a u Hrvatskoj nema mnogo istraživanja na tu temu (Šikić-Mićanović, 2010). Prije 1990-ih godina bilo je vrlo malo znanstvenih istraživanja na temu beskućništva i tek se nakon 2000. godine počelo nešto više istraživati (Gjeri Robić, 2017). Poslije 2010. napisano je još više znanstvenih radova na ovu temu, a osobito se povećao broj završnih i diplomskih radova na različitim smjerovima fakulteta kao što su sociologija, pedagogija, psihologija, ekonomija i turizam, socijalni rad, informacijske znanosti, poduzetništvo, medicina i drugi. Problemi kojima se ti radovi bave različiti su, no i dalje nedovoljno istraženi te bi se moglo reći da predstavljaju „vrh ledenog brijega“ u dubokom moru različitih aspekata teme beskućništva. Ovaj se dio rada fokusira na tri aspekta – putevi u beskućništvo, iskustvo beskućništva i izlazak iz beskućništva.

⁴ Mile nije izrazio želju za anonimnošću, stoga je njegov identitet otkriven u ovom diplomskom radu.

2.1. Čimbenici koji mogu voditi u beskućništvo

Svaka osoba koja je beskućnik/ca ima priču o svom putu u beskućništvo, a svaka ta priča je različita i sadrži određene rizične čimbenike koji su je doveli do beskućništva (Šikić-Mićanović, 2010). Neki autori/ce naglašavaju ključnu ulogu individualnih, a neki strukturalnih čimbenika, pritom ne uzimajući u obzir složenost ovog društvenog problema. Međutim, u posljednje se vrijeme istraživači/ce sve više priklanjaju stavu da je beskućništvo ipak rezultat kompleksnog uzajamnog djelovanja individualnih, strukturalnih, institucionalnih i relacijskih čimbenika (Europska komisija, 2007; Busch-Geertsema i sur., 2010). U nekim slučajevima autori/ce relacijske čimbenike ubrajaju u individualne čimbenike, a institucionalne čimbenike u strukturalne (npr. Piat i sur., 2015). Osim toga, neki autori/ce govore o *uzrocima beskućništva*, imajući na umu uzročno-posljedične veze, dok drugi govore o *putevima u beskućništvo*, podrazumijevajući pritom interakcije između različitih čimbenika (Piat i sur., 2015). Model koji uzima u obzir višestrukost puteva u beskućništvo zove se *socijalno-ekološki model* (Bronfenbrenner, 1979) te kao takav predstavlja alternativu redukcionizmu (Piat i sur., 2015).

Prema socijalno-ekološkom modelu, autentično razumijevanje osobe neraskidivo je povezano s razumijevanjem njena okruženja (Wright i Kloos, 2006, prema Piat i sur., 2015), stoga je srž socijalno-ekološkog modela razumijevanje „osobe-u-kontekstu“ (Piat i sur., 2015: 2369). Socijalno-ekološki model sugerira da beskućništvo proizlazi iz interakcije različitih rizičnih čimbenika, od individualnih stanja do socioekonomskih struktura, a individualni i kontekstualni sustavi promatraju se kao interaktivni i međuovisni (Nooe i Patterson, 2010, prema Piat i sur., 2015). Ovaj model uključuje i pojedinca i sustav na način da očekuje da će pojedinci imati različite reakcije na strukturalne uvjete na temelju prethodnih iskustava, perspektiva i individualnih razlika (Kloos i Shah, 2009).

Glavni *individualni rizični čimbenici* koji mogu voditi u beskućništvo i koji se navode u američkim istraživanjima su ozbiljni psihički poremećaji poput shizofrenije, teške depresije i bipolarnog poremećaja, i/ili poremećaji korištenja psihoaktivnih tvari (Lowe i Gibson, 2011; Zhao, 2023), koji se često razvijaju kao rezultat traume, nakupljanja stresa i osobnog gubitka (Lowe i Gibson, 2011). Kao što su ovi poremećaji rizični čimbenici za beskućništvo, tako je iskustvo beskućništva rizičan čimbenik za (daljnji) razvoj spomenutih poremećaja (Zhao, 2023). Naime, ovisnost o alkoholu ili drogi često uzrokuje napetosti u bliskim odnosima, kao i gubitak radnog mjesta, što često vodi nepodmirenim računima, dugovima ili gubitku doma. To su sve stresne životne situacije koje mogu preplaviti osobe koje su se našle u njima, a izlaz

iz tih situacija često uključuje droge i alkohol (Zhao, 2023). Budući da je preživljavanje glavni fokus osoba u beskućništvu, mnogi/e nisu svjesni/e učinka koji droga i alkohol imaju na njih, a još im je teže izaći iz tog začaranog kruga ako nemaju podršku obitelji i prijatelja/ica (Zhao, 2023).

Osim psihičkih poremećaja i poremećaja korištenja psihoaktivnih tvari, u hrvatskim se istraživanjima kao individualni čimbenici i korelati beskućništva još navode niski stupanj obrazovanja (Gjeri Robić, 2017), osobna inertnost (Šikić-Mićanović, 2010; Gjeri Robić, 2017), osobni dugovi, financijske poteškoće, bolesti te beskućništvo kao osobni izbor (Šikić-Mićanović, 2010).

Strukturalni rizični čimbenici koji mogu voditi u beskućništvo uključuju manjak kvalitetnih socijalnih politika koje pružaju financijsku i drugu podršku osobama koje žive u siromaštvu, kao i manjak subvencioniranog smještaja ili smještaja po pristupačnim cijenama (Gaetz, 2010). Prema Europskoj komisiji (2007), ono što je dovelo do nepristupačnog smještaja u Europi strukturalne su promjene na stambenom tržištu povezane s politikama deregulacije i reformama upravljanja. Europska federacija nacionalnih organizacija koje rade s beskućnicima⁵ (2008) je također stanovanje i politike stanovanja predstavila kao glavni uzrok beskućništva, a dvije godine kasnije osim stanovanja navodi i siromaštvo, kao i negativne prilike na tržištu rada (Busch-Geertsema i sur., 2010).

U hrvatskim se istraživanjima također kao strukturalni čimbenici spominju neodgovarajuće socijalne usluge i nemogućnost plaćanja podstanarstva, koja može biti povezana s gubitkom doma, te život u prostorima u kojima ne vladaju primjereni životni uvjeti (Šikić-Mićanović, 2010; Gjeri Robić, 2017). Spominje se i nezaposlenost (Šikić-Mićanović, 2010; Gjeri Robić, 2017) koja je vodeći razlog beskućništva prvenstveno kod muškaraca, zato što se, kada su nezaposleni, nalaze u osobito ranjivoj poziciji zbog prevladavajuće ideologije hranitelja obitelji koja je bila uspješno promicana u posttranzicijskom razdoblju u Hrvatskoj (Šikić-Mićanović, 2010). U nekim se slučajevima spominje i prisilno izgnanstvo kao strukturalni čimbenik koji može voditi u beskućništvo (Šikić-Mićanović, 2010).

Svjetska i hrvatska istraživanja navode da su *institucionalni rizični čimbenici* koji mogu voditi u beskućništvo često vezani uz proces deinstitucionalizacije, odnosno prijelaza osobe iz određene institucije (npr. udomiteljska obitelj ili zatvor) u zajednicu (Pecora i sur.,

⁵ Akronim na eng. – FEANTSA

2005; Europska komisija, 2007; Šikić-Mićanović, 2010). Naime, mnoge takve osobe tijekom odrastanja nisu primile podršku za planiranje tog tranzicijskog razdoblja te im isto tako nitko nije pružio pomoć u izgradnji vještina potrebnih za samostalan život u zajednici (Pecora i sur., 2005).

Prema rezultatima jednog australskog istraživanja, *rizični relacijski čimbenici* koji mogu voditi u beskućništvo najčešće uključuju traumu povezanu s iskustvom zlostavljanja u djetinjstvu, obiteljske konflikte i obiteljsko nasilje (Mallett, Rosenthal i Keys, 2005), posebice za žene i djecu (Chanmugam i sur., 2015, prema Zhao, 2023). Prema Šikić-Mićanović (2010), beskućništvo se kod žena u Hrvatskoj može pripisati prvenstveno doživljavanju nasilja. Naime, iskustva zlostavljanja i zanemarivanja ograničavaju njihove životne prilike te povećavaju mogućnost socijalne isključenosti u budućnosti (Šikić-Mićanović, 2010). Osim nasilja, navode se i drugi relacijski čimbenici poput raspada obitelji nakon razvoda (Šikić-Mićanović, 2010; Bušić, 2006, prema Gjeri Robić, 2017), smrti bračnog druga, narušenih odnosa u obitelji te nedostatka podrške od obitelji i prijatelja/ica (Šikić-Mićanović, 2010).

Unatoč tome što su u ovom potpoglavlju čimbenici opisani odvojeno, oni se u praksi javljaju zajedno, u različitim kombinacijama i djelujući jedni na druge, kao što nalaže socijalno-ekološki model. Na primjer, Zhao (2023) navodi da se zlorporaba droga, nasilje i problemi s mentalnim zdravljem kao čimbenici obično javljaju usporedno te da zajedno s drugim čimbenicima kao što su siromaštvo, niski stupanj obrazovanja i/ili pripadnost etničkoj manjini doprinose beskućništvu. Zatim, u istraživanju koje su proveli Piat i suradnici/e (2015) u Kanadi pokazalo se da su strukturalni čimbenici poput siromaštva, manjka smještaja, stigme, rasizma i diskriminacije držali osobe u beskućništvu podalje od ostatka zajednice te ih na taj način držali zatočenima u oronulim, nesigurnim četvrtima povezanim s drogom. Također, rezultati tog istraživanja pokazali su da strukturalni čimbenici poput diskriminacije ili male socijalne pomoći mogu pojačavati učinak određenih individualnih čimbenika, kao što su već postojeći psihički poremećaji ili poremećaji korištenja psihoaktivnih tvari (Piat i sur., 2015).

Bez obzira je li riječ o uzrocima beskućništva ili putevima u beskućništvo, važno je poznavati najčešće razloge zbog kojih osobe postaju beskućnici/e jer iz razumijevanja konteksta ovog problema proizlazi i stav stručnjaka/inja prema beskućništvu, kao i stav djelatnika/ca i građana/ki koji su u doticaju s osobama u beskućništvu. Ako su ti stavovi negativni, odnosno ako su prisutne predrasude i stigma, tada se smanjuje motivacija za društvenom promjenom i pružanjem pomoći (Družić Ljubotina, 2012).

2.2. *Kako može izgledati iskustvo beskućništva?*

U znanstvenoj se literaturi beskućništvo ilustrira kao teško iskustvo (Šikić-Mićanović, 2010; Meanwell, 2012). Na ulici se osobe u beskućništvu često suočavaju s mnogim opasnostima (Greiner, 2022) te se mnogi bore da ostanu ljudima u neljudskim uvjetima (Šikić-Mićanović, 2010). Šegota (2009: 28) u svojoj knjizi navodi postojanje „zakona ulice“ prema kojem su osobe koje su beskućnici/e prisiljene na krađu i druge društveno nepoželjne aktivnosti jer „Ili opstaneš, ili padneš zauvijek“, što može upućivati na pojavu devijantnosti kod osoba u beskućništvu kao rezultat nezadovoljenih osnovnih životnih potreba. Osobe u beskućništvu suočavaju se i s različitim strukturalnim preprekama kao što su siromaštvo, socijalna isključenost, nedostatak primjerenog smještaja, nezaposlenost, nasilje, stigmatizacija, diskriminacija, kriminalizacija, poteškoće u pristupu zdravstvenim uslugama i gubitak prava (Cauce i sur., 2000, prema Greiner, 2022).

Osobe u beskućništvu svoje sklonište mogu pronaći u stambenim objektima namijenjenima za smještaj beskućnika/ca. Prema podacima dostupnima na stranici Ministarstva rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike (2021), u Hrvatskoj postoji 15 većih ili manjih objekata za osobe u beskućništvu u obliku prihvatilišta, prenoćišta, samostana i centara u Zagrebu i okolici, Varaždinu, Karlovcu, Rijeci, Puli, Zadru, Šibeniku, Splitu, Kaštelima, Dubrovniku i Osijeku. U zimskim se mjesecima za osobe u beskućništvu otvaraju dodatni prostori u 22 različita objekta u okolici Zagreba (Velika Gorica, Desinić, Mirkovec), Sisku, Karlovcu, Bjelovaru, Rijeci, Novoj Ljeskovici, Požegi, Slavanskom Brodu, Zadru, Osijeku, Šibeniku, Vukovaru, Splitu, Puli, Motovunu, Nedešćini i Orehovici.

Pravo na smještaj u prihvatilištu ili prenoćištu imaju osobe koje su korisnici/e socijalne skrbi, osobe koje dovede policija ili hitna pomoć te osobe koje u prihvatilište ili prenoćište uputi Ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom (Galić i Pavlina, 2012). Osim toga, osoba koja se prijavljuje za smještaj mora imati prebivalište u županiji prihvatilišta, stoga prihvatilišta najčešće ne primaju osobe iz drugih županija (Greiner, 2022). Svako prihvatilište ima svoj kućni red te se od korisnika/ca očekuje njegovo poštivanje (Karačić, 2012), a prihvatilišta imaju pravo na prekid smještaja korisnika/ce u slučaju lakših⁶ i

⁶ Neke od lakših povreda su: neprimjereno odijevanje, iznošenje pribora za jelo iz blagovaonice, dovođenje životinja u prihvatilište, upotreba kuhala i paljenje svijeća zbog mogućnosti pojave požara, neodržavanje čistoće sobe u kojoj korisnik/ca boravi, neodržavanje osobne higijene (Hrvatski Crveni križ, 2018).

težih povreda⁷ kućnog reda (Hrvatski Crveni križ, 2018). Ne postoji zakonski okvir za skrb o osobama koje su beskućnici/e (Mlinar i Kozar, 2012), zbog čega raspon usluga koje se nude u hrvatskim prihvatilištima i prenoćištima sežu od zadovoljavanja isključivo osnovnih životnih potreba pa sve do pružanja mogućnosti za rehabilitaciju, resocijalizaciju i reintegraciju, no većina funkcionira upravo prema principu pružanja osnovnog skloništa, zanemarujući pritom pružanje drugih oblika podrške (Šikić-Mićanović, 2012).

Mnoge osobe koje su beskućnici/e izbjegavaju prihvatilišta i prenoćišta iz različitih razloga. U istraživanju koje je provela Šikić-Mićanović (2012) pokazalo se da neke sudionice smatraju da je prihvatilište „geto gdje se smještaju svi beznadni slučajevi“ (Šikić-Mićanović, 2012: 38), dok u istraživanju koje je provela Greiner (2022) jedna sudionica navodi da su veliki problem drugi korisnici/e prihvatilišta koji su često ubojice i ovisnici, što na nju ne utječe dobro i čini je paranoičnom. Šegota (2009: 13) također navodi neke od problema s kojima se susreo u prihvatilištima i prenoćištima: zajednički boravak u sobi s petoricom različitih muškaraca s kojima se ne može uskladiti – „Poput slona, tigra, vuka i ovce u istom kavezu“, nedostatak prostora za pohranu osobnih stvari, primoranost na ulogu „podređenog“ u odnosu na osoblje, diskriminacija i omalovažavanje od strane osoblja, kao i manjak savjetodavnih usluga od strane socijalnih radnika/ca, iako im je prethodno bilo rečeno da im se mogu obratiti za pomoć.

Meanwell (2012) je skloništa opisala kao kvazi-totalne institucije po uzoru na Goffmanove totalne institucije, jer njihova pravila i propisi ograničavaju živote korisnika/ca u svrhu održavanja reda i kontrole, a Grunberg i Eagle (1990, prema Meanwell, 2012) čak tvrde da se pretjeranom rutinom i pravilima povećavaju razine zavisnosti i pasivnosti među korisnicima/ama, što ih sprječava da napuste sklonište i pronađu trajniji smještaj. Korisnici/e navode negativne interakcije s osobljem, koje često uključuju osjećaje objektivizacije i infantilizacije (Hoffman i Coffey, 2008, prema Meanwell, 2012) te manjak poštovanja za njihova iskustva, znanja, ideje i osjećaje (Sager i Stephens, 2005, prema Meanwell, 2012), što rezultira napuštanjem skloništa u svrhu održanja dostojanstva i autonomije (Hoffman i Coffey, 2008, prema Meanwell, 2012).

Osim što neke osobe svjesno i namjerno izbjegavaju prihvatilišta i prenoćišta, mnogi borave na ulici iz drugih razloga. Osim što u hrvatskim prihvatilištima nema dovoljno mjesta

⁷ Neke od težih povreda su: unošenje oružja u prihvatilište, konzumiranje alkohola i narkotičnih sredstava u prihvatilištu, vika i tučnjava, krađa, svi oblici nasilja, vrijeđanje i omalovažavanje, pušenje u prihvatilištu, dupliciranje ključeva prostorija prihvatilišta (Hrvatski Crveni križ, 2018).

za sve osobe koje se suočavaju s beskućništvom, izazov su i administrativne prepreke koje im onemogućavaju pristup socijalnim uslugama (Greiner, 2022). Kada su na ulici, borave na kolodvorima, u parkovima, vagonima, tramvajima, šoping centrima (Greiner, 2022) ili napuštenim zgradama (Parsell, 2011). Ono što na ulici dodatno predstavlja izazov je socijalna isključenost u obliku kontroliranja javnih urbanih prostora, povećavanja policijskog nadzora, „čistki“, regulacija, kriminalizacije te „guranja“ na rubne dijelove grada, a sve te radnje su se u Hrvatskoj pojačale od potresa i nastupa korone početkom 2020. godine (Greiner, 2022). Osobe u beskućništvu često smiju koristiti određene prostore samo u određeno vrijeme i pod određenim uvjetima, a često ih se tjera s tih istih prostora (Greiner, 2022). Osim toga, nekoliko zakona na izravan ili neizravan način kriminalizira osobe koje su beskućnici/e (Greiner, 2022). Na primjer, ne mogu posjedovati osobnu iskaznicu jer nemaju mjesto prebivališta, a postoji i zakon prema kojem se skitnice i prosjake/inje smije kazniti „novčanom kaznom u iznosu od 20,00 do 100,00 € ili kaznom zatvora do 30 dana“ (Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira, NN 114/2022, čl. 11).

Što se tiče prehrane osoba u beskućništvu, prema istraživanju koje su proveli Bakula-Anđelić i Šostar (2006), 92% beskućnika/ca u Zagrebu koristi usluge pučke kuhinje. U Hrvatskoj ne postoje državne pučke kuhinje, već gradske i karitativne, u kojima usluge smiju koristiti većinom samo korisnici/e zajamčene minimalne naknade (B., 2021). Osobama u beskućništvu to može predstavljati problem, s obzirom da mnogi nisu korisnici/e socijalne skrbi. Međutim, u Zagrebu postoji nekoliko karitativnih pučkih kuhinja koje ne zahtijevaju uputnicu Centra za socijalnu skrb (Zagrebačka nadbiskupija, 2015). Navodi se još jedan problem vezan uz pučke kuhinje, a to je da se nudi samo jedan obrok na dan, dok su svakoj osobi potrebna tri kvalitetna obroka dnevno (B., 2021).

Prema podacima dostupnima na Internetu, pronašla sam pučke kuhinje u 32 grada: Zagreb, Velika Gorica, Zaprešić, Samobor, Bjelovar, Koprivnica, Varaždin, Čakovec, Vrbovsko, Rijeka, Pula, Umag, Zadar, Benkovac, Knin, Šibenik, Split, Solin, Dubrovnik, Sisak, Petrinja, Pakrac, Daruvar, Virovitica, Požega, Slavonski Brod, Valpovo, Đakovo, Osijek, Županja, Vinkovci i Vukovar. S obzirom na podatak da bi po zakonu svi veliki gradovi trebali imati pučku kuhinju, ali da je u nekim gradovima to ostalo samo prazno slovo na papiru (B., 2021), valjalo bi dodatno istražiti na terenu rade li još uvijek ove pučke

kuhinje,⁸ koliko često nude obroke te nude li obroke isključivo osobama u beskućništvu koje su korisnici/e socijalne skrbi.

Osobe koje su beskućnici/e izloženije su nasilju, češće su traumatizirane te mogu imati kontinuirane probleme s fizičkim zdravljem (glavobolje, mučnine, pothranjenost, zarazne bolesti, psihosocijalni stres uzrokovan nesigurnošću i usamljenošću) (Šegota, 2009; Šikić-Mićanović, 2012) i mentalnim zdravljem, dok istovremeno imaju slabiju povezanost s drugim ljudima i institucijama koje bi im mogle pružati podršku i zaštitu (Lee i Schreck, 2005, prema Turner, Funge i Gabbard, 2018). Velik problem je kontinuirana diskriminacija od strane šire javnosti, prijatelja/ica i obitelji, osobito iz razloga što se često smatra legitimnom, čak i od strane samih osoba koje su beskućnici/e (Johnstone i sur., 2015).

Suočavanje s legitimnom diskriminacijom i okrivljavanjem za situaciju u kojoj su se našle, kao i internalizacija krivnje pojačat će štetne učinke stigme na osobe u beskućništvu (Phelan i sur., 1997, prema Johnstone i sur., 2015). Istraživanja pokazuju da su samookrivljavanje i krivnja zbog beskućništva značajno povezane s niskim samopouzdanjem, usamljenošću, osjećajem zarobljenosti i suicidalnim mislima (Kidd, 2007, prema Johnstone i sur., 2015). Za razliku od drugih diskriminiranih skupina, osobe u beskućništvu često ne pronalaze utjehu i osjećaj pripadnosti u društvu drugih beskućnika/ca, a ne povezuju se niti s drugim skupinama, što također može negativno utjecati na njihovu dobrobit jer identifikacija s drugim skupinama ublažava učinak diskriminacije (Johnstone i sur., 2015). Razvijanje sigurnosne društvene mreže, odnosno društveni kapital,⁹ može rezultirati pozitivnim ishodima, osobito za osobe u beskućništvu koje su ovisne o alkoholu (Gray i sur., 2015, prema Johnstone i sur., 2015). Legitimna diskriminacija podrazumijeva individualistička objašnjenja uzroka i posljedica beskućništva, a Turner, Funge i Gabbard (2018) tvrde da okrivljavanje žrtve usmjerava javne politike prema kažnjavanju ponašanja osoba u beskućništvu (npr. kazne za kršenje javnog reda i mira), umjesto prema razvoju socijalnih politika u smjeru prevencije beskućništva i pomoći osobama pri izlasku iz beskućništva.

Ono što obilježava iskustvo beskućništva su i razlike s obzirom na rod. Neki znanstvenici/e tvrde da je beskućništvo u svojoj suštini rodno iskustvo (Meanwell, 2012).

⁸ Ovo bi bilo potrebno istražiti iz razloga što članci u kojima se spominju pučke kuhinje ponekad mogu biti zastarjeli.

⁹ Društveni kapital je pojam koji sociolog Pierre Bourdieu (1986) definira kao skup stvarnih ili potencijalnih resursa povezanih s posjedovanjem trajne mreže odnosa koji se temelje na međusobnom poznavanju i priznavanju. Društveni kapital osobi daje moć da koristi zajednički kapital skupine kojoj pripada (Bourdieu, 1986). U slučaju beskućništva društveni kapital, odnosno trajna poznavanja s „pravim“ ljudima, osobi mogu omogućiti smještaj, financijsku ili emocionalnu podršku.

Muškarci koji su beskućnici češće se suočavaju s fizičkim napadima na ulici, dok žene koje su beskućnice češće doživljavaju seksualno uznemiravanje (Jasinski i sur., 2010, prema Greiner, 2022). Iako i žene i muškarci teško zadovoljavaju svoje osnovne potrebe, ženske su potrebe drugačije, posebice kada su trudne ili imaju menstruaciju, a na ulici im nedostaje privatnosti i mogućnosti održavanja osobne higijene, kao i primjeren pristup zdravstvenoj skrbi (Greiner, 2022). Dok se žene u beskućništvu češće bore s većim osjećajima straha i nesigurnosti, muškarcima je u beskućništvu teže doći do prenoćišta ili prihvatilišta te socijalnih usluga (Meanwell, 2012). Wardhaugh (1999) tvrdi da se žene beskućnice i muškarci beskućnici na različite načine nose s iskustvom beskućništva, stavljajući naglasak na njihovo tijelo. Naime, ona govori o domu kao o „drugoj koži“, a u nedostatku doma tijelo kao „prva koža“ postaje jedini dom i obrana od okrutnog svijeta. Žene beskućnice češće reagiraju *sažimanjem tijela*, odnosno povlače se u sebe, skrivaju od ljudi na ulici te se pretvaraju da nisu beskućnice, dok muškarci beskućnici češće reagiraju *širenjem tijela*, odnosno „zauzimaju“ određeni javni prostor te ga brane fizičkim nasiljem (Wardhaugh, 1999).

Kada je u pitanju prikaz osoba u beskućništvu, jedni ih prikazuju kao pasivne žrtve i bespomoćne primatelje/ice usluga, dok ih drugi prikazuju kao aktivne i snalažljive aktere koji koriste različite strategije u svrhu preživljavanja okrutne svakodnevice i davanja smisla svom iskustvu i životu (Meanwell, 2012; Johnstone i sur., 2015). Iako iskustvo beskućništva zasigurno utječe na osobe u beskućništvu i na njihove identitete, te osobe nisu samo beskućnici/e (Parsell, 2011), već poput svih drugih imaju svoju individualnost i različite karakteristike koje ih čine jedinstvenima.

Istraživanja pokazuju da su osobe u beskućništvu svjesne stigme koja dolazi s beskućništvom te da je osjećaju u interakciji s osobama koje nisu beskućnici/e, kao i s drugim beskućnicima/ama (Anderson i sur., 1994, prema Meanwell, 2012), stoga na različite načine reagiraju na stigmatu da bi „spasile“ svoj identitet (eng. *salvaging the self*). Neke od strategija su modificiranje identiteta (eng. *identity work*), narativi identiteta (eng. *narratives of identity*), stvaranje značenja (eng. *meaning-making*) i strategije upravljanja stigmom (eng. *strategies of stigma management*) (Meanwell, 2012). U nekoliko se slučajeva također pokazalo da je osobama u beskućništvu vrlo važno imati nešto što ih povezuje sa „starim“ životom i identitetom, kao što su npr. glazba i molitva (Šegota, 2009; Greiner, 2022), ili pak prva jutarnja kava u Milinom slučaju, o čemu će biti govora kasnije u radu.

2.3. Rizični i zaštitni čimbenici pri izlasku iz beskućništva

Duži periodi beskućništva osobama sprječavaju pristup ekonomskom, kulturnom, društvenom i simboličnom kapitalu, što sprječava izlazak iz socijalne isključenosti (Šikić-Mićanović, 2010), a time i iz beskućništva. Na ulici su osobe lišene svoje ljudskosti te se na neki način može reći da su prisiljeni živjeti poput životinja. Ranije je navedeno da beskućništvo može negativno utjecati na fizičko i mentalno zdravlje, a time potaknuti ili pojačati razvoj ovisnosti, što smanjuje vjerojatnost izlaska iz beskućništva (Nilsson i sur., 2019, prema Zhao, 2023). Oni koji su uvjereni da se osobe u beskućništvu trebaju izvući same iz te situacije i da je prvenstveno riječ o individualnim čimbenicima često zaboravljaju da se ne radi o ljudima koji ne žele bolji život, već o ljudima koji su „zapeli“ u mentalnom sklopu preživljavanja zbog čega ne stižu niti razmišljati o tome na koje bi se načine kvaliteta njihova života mogla poboljšati. Iz tog je razloga bitno pružiti im sustavnu, individualiziranu i dugotrajnu stručnu podršku u svrhu njihova izlaska iz beskućništva (Karačić, 2012).

U jednom kvantitativnom istraživanju provedenom u Zagrebu 2002. godine (Galić i Pavlina, 2012) pokazalo se da osobe u beskućništvu smatraju da je najpoželjnija vrsta pomoći dodjela stana (40% ispitanika/ca), a nakon toga zaposlenje (26% ispitanika/ca). Šikić-Mićanović (2010) tvrdi da je zaposlenje ključno rješenje za mnoge oblike socijalne isključenosti, jer ono implicira pripadanje određenom mjestu, skupini ili zajednici. Osim toga, rad ljudima omogućava da se osjećaju korisnima za društvo. Međutim, postoje brojni strukturalni uzroci ranjivosti koji doprinose socijalnoj isključenosti, kao i povećanju beskućništva u Hrvatskoj, a pritom su rizični čimbenici pri izlasku osoba iz beskućništva (Šikić-Mićanović, 2010).

Jedan od rizičnih čimbenika je nedostatak smještaja za osobe u beskućništvu, unatoč tome što je još 2011. godine u Ustavu Republike Hrvatske prvi put eksplicitno naveden „smještaj“ kao jedna od osnovnih životnih potreba (Zakon o socijalnoj skrbi, NN 57/2011, čl. 2, st. 12). U 2021. godini je ukupni smještajni kapacitet svih prihvatilišta i prenoćišta bio za 444 korisnika/ce, dok osoba u beskućništvu ima mnogo više (Hrvatska mreža za beskućnike, 2023). Iako su osobe koje su beskućnici/e konačno uvedene u Zakon o socijalnoj skrbi, definicija beskućništva je i dalje preuska, zbog čega točan broj beskućnika/ca ostaje nepoznat (Šikić-Mićanović, 2010).

Da bi se odgovorilo na taj izazov, održan je okrugli stol u Karlovcu posvećen prevenciji beskućništva i unaprjeđenju pravnog statusa beskućnika/ca u sklopu projekta

„Nova perspektiva za beskućništvo“ te će se u narednom razdoblju zagovarati promjena definicije beskućništva, odnosno da se u definiciju beskućnika/ce uvrste i relativni beskućnici/e, oni koji žive u neadekvatnim uvjetima (Gross, 2023). Osim toga, spominje se i nužnost donošenja Strategije socijalnog stanovanja i stambenog zbrinjavanja, pomoću koje bi osobe u beskućništvu mogle živjeti život dostojan čovjeka (Gross, 2023). S obzirom da „novi“ zakon već 12 godina nije donio promjene, jer se preporuke i regulative Vijeća Europe ne provode (Gross, 2023), pitanje je koliko će vremena biti potrebno da se spomenute promjene dogode i počnu primjenjivati u praksi.

Zatim, u Hrvatskoj se manje od 1% BDP-a izdvaja za nezaposlenost, socijalnu skrb, dodjelu socijalnih stanova i sufinanciranje stanarine (Stapić, 2019), što je vrlo malo. Nakon toga, osobe u beskućništvu su politički neadekvatno predstavljene te nije jasno tko je izravno odgovoran za njihovu dobrobit, zbog čega njihove potrebe ne mogu biti zadovoljene (Šikić-Mićanović, 2010). Osim toga, kako je već spomenuto, u Hrvatskoj ne postoji zakon koji bi obvezao osoblje u prihvatilištima za beskućnike/ce na određene standarde kvalitete ili pravila (Šikić-Mićanović, 2012). Nadalje, ne postoje nacionalni preventivni programi za one koji su odgajani u institucijama i koji lako mogu postati beskućnici/e u odrasloj dobi (Šikić-Mićanović, 2010). Jedina podrška koju imaju mladi koji izlaze iz alternativne skrbi jest pomoć u zbrinjavanju od strane Hrvatske mreže za beskućnike, no ta se pomoć nudi tek nakon što izađu iz alternativne skrbi, odnosno ne funkcionira kao prevencija (Gross, 2023). I na kraju, ne postoje nacionalni stambeni programi za osobe u beskućništvu (Šikić-Mićanović, 2010).

Iznimka je Grad Pula koji je prvi grad u Hrvatskoj u kojem su trenutno u tijeku pripreme za uvođenje „Housing First“, koji slovi kao jedan od najboljih modela zbrinjavanja osoba u beskućništvu: rezultati istraživanja pokazuju da se 90% korisnika/ca Housing First modela nije vratilo na ulicu (Bagar, 2022). Međutim, ova bi istraživanja valjalo uzeti „sa zrnom soli“ jer Kertesz i suradnici/e (2009, prema Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014) navode da su dokazi koji podržavaju Housing First često „prenategnuti“ zbog ograničenih podataka o ishodima postignutima od strane osoba s aktivnim i teškim ovisnostima.

Osim toga, Parsell, Tomaszewski i Phillips (2014) smatraju da je greška što se u tim istraživanjima spominje isključivo uloga socijalnih programa i politika u procesu izlaska iz beskućništva, dok se zanemaruju percepcije osoba koje su beskućnici/e, njihova aktivna uloga u izlasku iz beskućništva i održavanju stabilnog stanovanja te značenja koja pripisuju svojim odlukama, djelovanjima i postignućima. Naime, rezultati njihova istraživanja pokazali su da

su osobe koje su izašle iz beskućništva i pronašle smještaj davale prioritet vlastitoj ulozi, odlukama i djelovanju prilikom suradnje s uličnim djelatnicima/ama¹⁰ (eng. *street outreach workers*) koji su im pružali podršku u procesu izlaska iz beskućništva i pronalaska smještaja. Na taj su način osobe koje izlaze iz beskućništva izrazile kontrolu nad situacijom (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014), koja je nužna za zdrav osjećaj sebe.

Dok su socijalni programi i politike vrlo važni u procesu izlaska iz beskućništva, važna je i aktivna uloga osobe koja želi izaći iz beskućništva. Međutim, kako aktivna uloga podrazumijeva odgovornost osobe, tako bi neki autori/ce to mogli interpretirati u kontekstu neoliberalizma. Na primjer, kada osoba naglasi potrebu za vlastitom odgovornošću, to se može promatrati kao pokazatelj internalizacije vrijednosti neoliberalnog društva kojeg su te osobe dio, odnosno da te osobe imaju potrebu biti aktivne i odgovorne isključivo u svrhu održavanja slike o sebi kao „dobrog klijenta/ice“ (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014).

Iako se ne može u potpunosti znati je li želja za odgovornošću unutarnja želja osobe ili samo izraz internalizirane neoliberalne vrijednosti, Parsell, Tomaszewski i Phillips (2014) smatraju da je ipak potrebno i vrijedno promatrati osobe u beskućništvu kao aktivne aktere svog života, a ne samo kao pasivne primatelje/ice socijalnih usluga. Upravo suprotno pasivnosti, djelovanje siromašnih osoba može se interpretirati kao izraz snalažljivosti i otpornosti (Scott, 1985, prema Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014), a načini na koje igraju aktivnu ulogu uključuju kritičku evaluaciju, reflektiranje i objašnjavanje vlastite prošlosti, kao i oblikovanje uvjeta za buduće ishode (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014).

Njihova aktivna i pozitivna odluka bila je zapravo uvjet za traženje stabilnog stanovanja i prihvaćanje pomoći od strane uličnih djelatnika/ca, odnosno bilo je potrebno da budu sigurni u svoju odluku i da se obvežu na njenu realizaciju prije no što prihvate tuđu pomoć (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014). Razlozi njihovih izlazaka iz beskućništva uključivali su: želju za ponovnim povezivanjem s djecom (nakon njihova oduzimanja zbog nemogućnosti brige o njima); želju za ugodom, brakom i sređenim životom; želju za samopouzdanjem koje proizlazi iz samostalnog plaćanja smještaja; želju za poboljšavanjem samih sebe i za životnom promjenom; te umor od beskućništva, osobito u starijoj dobi (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014). Osobe koje žele izaći iz beskućništva su od uličnih djelatnika/ca očekivale da im se uz pružanje podrške omogući i prostor za autonomno odlučivanje o smjeru svog života, a osim toga im je bilo važno i da ulični djelatnici/e izazovu

¹⁰ U Americi je „ulični djelatnik/ca“ radno mjesto koje u Hrvatskoj ne postoji.

njihove uobičajeno negativne percepcije o samima sebi (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014).

Prema autorima/cama kao što su Parsell, Tomaszewski i Phillips (2014), s obzirom da je osobama u beskućništvu često teško vjerovati u same sebe, potrebno je da im netko reflektira to povjerenje, da bi na kraju sami ponovno stekli povjerenje u sebe i svoju vrijednost. Negativno mišljenje o samome sebi i osjećaji bezvrijednosti predstavljaju prepreke shvaćanju da postoje i pozitivni životni putevi za njih, zbog čega se izlazak iz beskućništva isto tako može promatrati kao nadvladavanje starog i nezdravog načina razmišljanja, kao i oslobađanje od prošlih iskustava koja su negativno utjecala na njihovu sadašnjost (Parsell, Tomaszewski i Phillips, 2014). Družić Ljubotina (2012) navodi da bi se rad s osobama u beskućništvu trebao temeljiti na reciprocitetu, ravnopravnosti i poštovanju, a ne na nejednakim pozicijama moći gdje se pretpostavlja da jedna strana zna „više i bolje“.

Rezultati istraživanja koje su provele Galić i Pavlina (2012) pokazali su da pasivan sustav skrbi, u kojem se korisnicima/ama (osobama u beskućništvu) osiguravaju smještaj i hrana, ali ne i rehabilitacija i socijalna integracija, nema učinka te da su regulirana prava bez obaveze korisnika/ca „temelj za stvaranje začaranog kruga beskućništva“ u kojem se nastavlja širiti socijalna isključenost, a korisnici/e nemaju motivaciju izaći iz beskućništva (Galić i Pavlina, 2012: 48). Slično navodi i jedan sudionik iz istraživanja koje su proveli/e Parsell, Tomaszewski i Phillips (2014): različite donacije (poput donacija hrane) jesu korisne, ali također demotiviraju te ne potiču na pokret i promjenu.

Šegota, bivši i pokojni beskućnik iz Hrvatske, također navodi nedostatak aktivnije podrške: „A ni službene institucije baš nemaju neki interes za pomoć. Dat će smještaj i hranu, a dalje neka se sami snalazimo. Sam si nitko ne može pomoći. (...) u takvim slučajevima [se] trebaju konzultirati psihijatar, psiholog, socijalni radnik, doktor opće medicine... ali to njih ne jebe. Nema toga. Ili opstani, ili propadni sam. Bori se, pa ako izdržiš.“ (Šegota, 2009: 110). Ovo samo pokazuje koliko je važno da svi uključeni u proces izlaska iz beskućništva budu aktivni akteri – i ulični djelatnici/e, odnosno u slučaju Hrvatske socijalni radnici/e i drugi stručnjaci/kinje te volonteri/ke, ali i same osobe koje žele izaći iz beskućništva.

Unatoč tome što je važno osobe promatrati kao aktivne aktere, također je važno uzeti u obzir da nisu svi ljudi u jednakoj mjeri reflektivni i snažni da poduzmu potrebne korake prema izlasku iz beskućništva. Mnogi ljudi nemaju te mogućnosti zbog psihičkih poremećaja, ovisnosti ili fizičkih i drugih poteškoća, što znači da nemaju svi jednake uvjete za izlazak iz beskućništva. Zbog toga je važno uključiti u proces izlaska iz beskućništva sve moguće

dostupne resurse jer je beskućništvo vrlo složen društveni problem (Galić i Pavlina, 2012) koji može uključivati splet rizičnih i zaštitnih čimbenika koji mogu kočiti, odnosno poticati izlazak iz beskućništva.

Dakle, *rizični čimbenici* koji mogu sprječavati izlazak iz beskućništva mogu uključivati kronično beskućništvo; preusku definiciju beskućništva; te nezainteresiranost sustava za problem beskućništva koja se može manifestirati na mnoge načine, npr. kao nedostatak smještaja, nacionalnih stambenih programa i preventivnih programa za mlade odgajane u institucijama, niski postotak izdvojenog BDP-a za probleme s kojima se suočavaju osobe u beskućništvu, neadekvatna politička predstavljenost, nepostojanje zakona za regulaciju pravila u prihvatilištima te zanemarivanje percepcija i aktivne uloge osoba koje su beskućnici/e.

S druge strane, *zaštitni čimbenici* mogu uključivati socijalne programe i politike putem kojih se osobama u beskućništvu pomaže pri zaposlenju ili pronalasku smještaja; multidisciplinarni pristup problemu koji uključuje podršku stručnjaka/inja iz područja socijalnog rada, psihologije, medicine, sociologije i drugih područja; pružanje usluga rehabilitacije i socijalne integracije u prihvatilištima; te ono najvažnije, ravnopravnu suradnju između pomagača/ica i osoba koje su beskućnici/e koja se temelji na međusobnom poštovanju, a osobe u beskućništvu se pritom ohrabruje te potiče na uvid u vlastitu vrijednost i autonomno djelovanje.

Temeljem pregledane literature, u radu se uvidi iz intervjua povezuju sa socijalno-ekološkim modelom kojim se nastoji objasniti Milino jedinstveno iskustvo pomoću društvenih čimbenika. Drugim riječima, taj nam model pomaže pri dubljem razumijevanju Mile kao osobe koja je tijekom trajanja iskustva beskućništva živjela u određenom društvenom, kulturnom, političkom i obiteljskom kontekstu.

3. Ciljevi i svrha rada

Cilj ovog rada je iznijeti Milinu životnu priču, s naglaskom na njegovo iskustvo beskućništva. Točnije, cilj je prikazati kako on živi svoj život, kako razumije svoj identitet, kako opisuje i objašnjava svoje iskustvo beskućništva te kakvo mu značenje daje, uključujući njegov početak, sredinu i kraj.

Svrha ovog rada je dobiti uvid u kompleksnost procesa ulaska i izlaska iz beskućništva. Naime, posebnost ovog istraživanja leži upravo u jedinstvenosti Milina iskustva: on izlaže specifične okolnosti koje su ga dovele do beskućništva, sebe prikazuje mnogo drugačijim od drugih osoba koje su beskućnici/e te je jedan od rijetkih koji se uspio izvući iz beskućništva, a samim su istraživanjem dobivene vrijedne informacije o njegovom doživljaju situacije u kojoj se našao. Ovim diplomskim radom želi se ukazati na to da, u slučaju da se okolnosti tako poslože, bilo tko može postati beskućnikom/com u bilo kojem trenutku, ali se želi ukazati i na potrebu za sustavnijom podrškom osobama pri izlasku iz beskućništva, jer se uspješni primjeri izlaska još uvijek temelje na slučajnim okolnostima te podršci slučajnih prolaznika/ca. Osim toga svrha je i pridonijeti literaturi o beskućništvu, posebice u hrvatskom kontekstu gdje je nema mnogo.

4. Istraživačka pitanja

U ovom će radu naglasak biti na tri istraživačka pitanja vezana uz Milino iskustvo beskućništva:

- 1. Kako je izgledao Milin put u beskućništvo?*
- 2. Kako je izgledao Milin život beskućnika?*
- 3. Kako je Mile izašao iz beskućništva?*

U ovom je istraživanju dobiven velik broj značajnih informacija ne samo o Milinu iskustvu beskućništva, već i o njegovom cjelokupnom životu. Unatoč tome što su teme intervjua bile mnogo šire od teme samog iskustva beskućništva, te su informacije i spoznaje ustvari olakšale interpretaciju triju užih istraživačkih pitanja upravo iz razloga što su omogućile dublji uvid u Milin način razmišljanja i objašnjavanja svog cjelokupnog životnog iskustva te svijeta oko sebe.

Ono što povezuje ova tri pitanja, a može se smatrati nadpitanjem, jest: *Koju ulogu u Milinom iskustvu beskućništva imaju društveni čimbenici?* Naime, svako iskustvo beskućništva je jedinstveno te se može reći da je time i individualno. Međutim, u ovom će se radu naglasiti kako društveni čimbenici presijecaju Milino jedinstveno iskustvo beskućništva.

5. Metodologija: narativno istraživanje

S obzirom da je beskućništvo vrlo kompleksna tema u koju se ne može duboko „zaroniti“ bez perspektive samih osoba koje su (bile) beskućnici/e, važno je primijeniti prikladnu metodu za istraživanje ove teme koja će samim sudionicima/ama dati dovoljno prostora da se izraze i koja će dovoljno detaljno zahvatiti njihove priče i životna iskustva. Iz tog je razloga za potrebe ovog diplomskog rada korišteno *narativno istraživanje* u čijem je središtu Mile Mrvalj, koji je bio beskućnik u Zagrebu 3,5 godine (2010. – 2014.), a sada vodi Humanitarnu udrugu Fajter koju je osnovao prije osam godina zajedno s Antonellom Šantek.¹¹ Sudjelovanje u istraživanju nije bilo obavezno i Mile je mogao prekinuti intervju u bilo kojem trenutku, kao i ne odgovoriti na neko pitanje, no rekao je da voli pričati o svom iskustvu jer smatra da time pomaže podignuti razinu svijesti o temi beskućništva, a osim toga je također rekao da ne postoji pitanje na koje ne bi želio odgovoriti. Na prvom susretu je potpisao suglasnost za sudjelovanje u istraživanju, a također je pristao i na snimanje intervjua putem snimača zvuka na mobilnom telefonu.

Narativno istraživanje je metoda pomoću koje istraživač/ica dobiva uvid u priče jedne osobe ili malog broja osoba, koje se postavljaju u osobni, društveni i povijesni kontekst života sudionika/ce (Creswell, 2007). S obzirom da ljudi u razgovorima obično ne pričaju svoje priče kronološkim redoslijedom, već se nasumično prisjećaju događaja uz mnogo dodatnih digresija, moj je zadatak bio tijekom analize sakupiti sve dobivene informacije u jednu smislenu cjelinu koja sadrži kronološki slijed događaja i određeno značenje, što se naziva reorganizacija priče (eng. *restorying*) (Creswell, 2007). Važno je napomenuti da namjera ovog istraživanja nije dobivanje reprezentativnog profila osoba u beskućništvu, već stjecanje uvida u Milinu jedinstvenu priču sa svrhom dubljeg razumijevanja problematike beskućništva te kako se ono može manifestirati u životu jedne osobe. Zatim, na neizravan način, razumijevanje Miline priče može nam pomoći u razumijevanju i drugih priča o beskućništvu, iako to nije cilj ovog istraživanja.

U narativnom istraživanju ključan je preokret u kojem se naglasak stavlja na odnos između istraživača/ice i sudionika/ce, u kojem obje strane uče i mijenjaju se tijekom susreta (Pinnegar i Daynes, 2006, prema Creswell, 2007). U literaturi se navodi da u priču sudionika/ca može biti upletena i priča samog istraživača/ice koji dobiva uvid u svoj vlastiti život (Huber i Whelan, 1999, prema Creswell, 2007). Jedan od razloga za dugo trajanje

¹¹ Antonella je bila suglasna s otkrivanjem svog identiteta u ovom diplomskom radu.

pisanja ovog diplomskog rada je i taj što su me susreti s Milom mijenjali iz temelja i snažno utjecali na tijek mojih misli i stavova o beskućništvu, kao i životu općenito, što je posljedično utjecalo i na druga područja u mom životu, pritom zahtijevajući moju prilagodbu na nov način viđenja svijeta. Promjeni je uvijek potrebno vrijeme da u potpunosti sjedne, što je za ovaj diplomski rad značilo da će se sam proces istraživanja i pisanja usporiti. Moglo bi se reći da sam zaživjela s ovom temom i mijenjala se zajedno s njom, što može biti jedan od učinaka narativnog istraživanja. Kakav su učinak s druge strane imali ovi susreti na Milu potrebno je pitati njega osobno. Mile je osoba koja ne dijeli često svoje osjećaje i previranja s drugima te mi je u jednom dijelu razgovora spomenuo da mi neke stvari nikada ne bi rekao sam od sebe da ga nisam pitala, stoga nije sa mnom podijelio niti kakav su učinak na njega imali ovi susreti.

S Milom sam provela šest intervjua u razdoblju od godine dana (lipanj 2022. – lipanj 2023.), a svi intervjui održali su se na mjestu koje je birao Mile – u jednom caffè baru u Zagrebu. Budući da sam primijetila da su Mili u razgovoru vrlo bitni povezivanje i ljudskost, svoj pristup sam prilagodila njegovom, cijelo vrijeme nastojeći balansirati između znatiželje „obične prolaznice“ i znatiželje istraživačice, odnosno između običnog razgovora dviju osoba koji posjeduje određenu fluidnost i intervjua koji uključuje određeno usmjeravanje od strane istraživačice. U samim intervjuima sam također nastojala dijeliti svoja subjektivna mišljenja i stavove o određenim temama u svrhu opuštanja razgovora, pritom pazeći da komentari budu nenametljivi i vrlo kratki jer su u središtu istraživanja Mile i njegovi stavovi.

U samom istraživanju koristila sam metodu *životne povijesti* (Denzin, 1989, prema Creswell, 2007) u kojoj je Mile trebao zamisliti svoj život kao knjigu koja sadrži popis naslova glavnih poglavlja u njegovoj priči, a zatim je trebao opisati svako od tih poglavlja. Naveo je devet poglavlja: (1) Djetinjstvo i rana mladost, (2) Tadašnja vojska JNA,¹² (3) Posao i zaposlenje, (4) Rat u Sarajevu, (5) Smrt majke i oca te stjecanje nasljedstva, (6) Otvaranje likovne galerije, (7) Ženidba, (8) Bankrot, ovrha i beskućništvo i (9) Osnivanje humanitarne udruge Fajter. S obzirom na veliku količinu dobivenih informacija, za potrebe ovog diplomskog rada fokusirala sam se na jednu priču: Milino iskustvo beskućništva, podijeljeno u već spomenuta tri istraživačka pitanja.

Ovo narativno istraživanje podijelila sam u tri dijela. U prvom dijelu Mile je pripovijedao o svom životu i iskustvu beskućništva, u sklopu kojeg su provedena četiri *narativna nestrukturirana intervjua* u trajanju od sveukupno sedam sati i 15 minuta, u

¹² Jugoslavenska Narodna Armija, vojska bivše Jugoslavije

razdoblju između 28. lipnja i 22. srpnja 2022. godine. Nakon toga sam kronološki organizirala njegovu priču te izdvojila teme koje sam procijenila važnima i zapisala pitanja povezana s njima. U drugom sam dijelu zajedno s Milom putem tih pitanja detaljnije istražila važne teme iz prvog dijela u svrhu dobivanja dubljeg značenja njegove priče (Huber i Whelan, 1999, prema Creswell, 2007). Drugi je dio obuhvaćao jedan *narativni polustrukturirani intervju* u trajanju od dva sata i 45 minuta, na dan 1. rujna 2022. godine. Zatim sam napisala poglavlje s raspravom o dobivenim rezultatima koje sam usporedila s rezultatima drugih istraživanja, nakon čega sam provela posljednji *razgovor* s Milom 10. lipnja 2023. godine u trajanju od dva sata i četiri minute, koji je *dio istraživačke etike u narativnim istraživanjima*. U tom sam dijelu Mili iznijela svoju interpretaciju njegove priče, kao i rezultate drugih istraživanja, a on je dao svoj osvrt na moju interpretaciju. Na taj mu je način omogućeno aktivno sudjelovanje u stvaranju zajedničke interpretacije putem pregovaranja o značenjima njegovih priča, što se na neki način može smatrati provjerom valjanosti u narativnom pristupu (Creswell i Miller, 2000, prema Creswell, 2007).

Svi su intervjui bili snimani i ručno transkribirani riječ po riječ, no velik je izazov bio transkribirati audiosnimke – zbog snimanja intervjua u bučnom javnom prostoru, kao i zbog Miline nerazgovjetnosti uslijed slomljene čeljusti. U procesu kodiranja i definiranja tema koristila sam induktivno-deduktivni pristup u kojem su tri teme proizašle deduktivno iz postojeće literature, ali dodatni kodovi i pod-teme razvile su se induktivno iz dobivenih informacija. Pritom sam koristila tematsku analizu najviše prateći autore/ce koji beskućništvo shvaćaju kao kompleksan problem, kojem pristupaju iz perspektive socijalno-ekološkog modela (npr. Kloos i Shah, 2009; Piat i sur., 2015; Zhao, 2023) te koji osobe u beskućništvu promatraju kao aktivne aktere, a ne pasivne primatelje/ice socijalnih usluga (npr. Montgomery, 1994; Davies, 2011; Meanwell, 2012; Nózka, 2019). U sklopu prvog istraživačkog pitanja identificirala sam amalgam od devet čimbenika koji su potencijalno Milu odveli u beskućništvo, u sklopu drugog pitanja sam identificirala pet tema vezanih uz Milinu svakodnevicu u vrijeme beskućništva, a u sklopu trećeg pitanja dva elementa Miline osobne „formule“ za izlazak iz beskućništva.

Prije same rasprave u kojoj će više biti riječi o Milinom iskustvu beskućništva, slijedi kratka priča o njegovu životu prije beskućništva. Mile je rođen 1959. godine u Sarajevu, no ima dvojno državljanstvo – izjašnjava se kao državljanin Bosne i Hercegovine te Hrvatske. U Sarajevu je živio 51 godinu, dok se nije kao beskućnik preselio u Zagreb 2010. godine. U Sarajevu je trenirao judo na nagovor oca, pohađao srednju školu primijenjenih umjetnosti

smjera kiparstvo, bio član astronomskog društva, proveo 18 mjeseci u vojsci, radio 10 godina kao dekorater scene u kazalištu te sudjelovao u ratu u Sarajevu (1992. – 1996.). Nekoliko godina nakon rata umrla su mu oba roditelja od kojih je naslijedio stan. Budući da mu je oduvijek bio san otvoriti likovnu galeriju i podržavati mlade, neafirmirane umjetnike/ce, podigao je hipotekarni kredit, stavio stan pod hipoteku i otvorio galeriju 1998. godine. Godinu dana nakon otvaranja galerije se oženio, a rastao se dvije godine prije bankrota 2009. godine, koji se dogodio zbog pada u dugove. Milino iskustvo beskućništva sam tijekom analize postavljala u kontekst ostatka njegova života, kulture koje je (bio) dio, odgoja i socijalizacije kojima je bio izložen, njegovih životnih uzora, rata u kojem je sudjelovao, njegovih odnosa s drugim ljudima, načina na koji je razmišljao i živio svoj život, kao i toga kakav je bio kao osoba od svojih najmlađih dana. Ostatak priče vezan uz beskućništvo bit će detaljno izložen u sljedećem poglavlju.

6. Rezultati i rasprava: Milina borba s beskućištvom

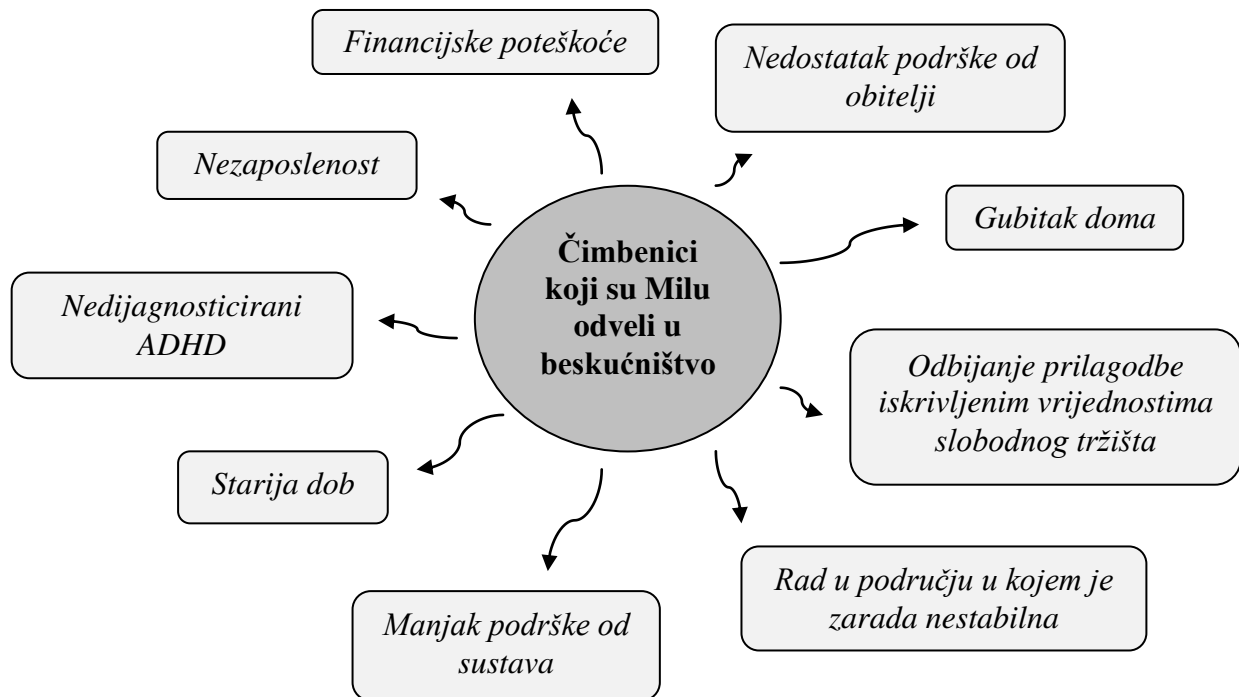
U ovom će se poglavlju navoditi i interpretirati rezultati provedenog narativnog istraživanja s naglaskom na Milin put u beskućništvo, njegovo iskustvo beskućništva te izlazak iz beskućništva, a navedeni citati bit će povezani s rezultatima iz drugih istraživanja.

6.1. Milin put u beskućništvo

Problem beskućništva vrlo je kompleksan i slojevit te „do njega dovodi interakcija različitih nepovoljnih životnih okolnosti“ (Družić Ljubotina, 2012: 20). Prema Šikić-Mićanović (2010), ne postoji samo jedan put u beskućništvo, već više različitih puteva koji mogu biti rezultat djelovanja preklapajućih čimbenika, kao što su nasilje i trauma u djetinjstvu, nezaposlenost, financijske poteškoće, bolest, prisilno izgnanstvo, raspad obitelji nakon razvoda, gubitak doma, smrt bračnog druga, zatvor, neodgovarajuće socijalne usluge, osobna inertnost, nedostatak podrške od obitelji i prijatelja/ica te beskućništvo kao životni izbor.

Od navedenih čimbenika Mile navodi njih četiri – nezaposlenost, financijske poteškoće, nedostatak podrške od obitelji te gubitak doma, a popisu dodaje još pet čimbenika – rad u području u kojem je zarada nestabilna, odbijanje prilagodbe iskrivljenim vrijednostima slobodnog tržišta, manjak podrške od sustava (preciznije od odvjetnika, agencije za naplatu

potraživanja, banke i policije), starija dob te nedijagnosticirani poremećaj pozornosti s hiperaktivnošću (u daljnjem tekstu ADHD¹³). Slijedi vizualni prikaz spomenutih čimbenika koji su Milu odveli u beskućništvo (vidi Sliku 1).

Slika 1. Vizualni prikaz čimbenika koji su Milu odveli u beskućništvo

Nakon smrti roditelja Mile je naslijedio stan i podigao hipotekarni kredit, stavljaajući stan pod hipoteku da bi mogao ostvariti svoj san i otvoriti likovnu galeriju. Drugim riječima, poduzima se prekarnog rada, odnosno počinje raditi u području u kojem je zarada nestabilna:

... i sam sam bio svjestan da ulazim u tu takozvanu sivu ekonomsku isplativu zonu, jer moj san je bio da budem podrška mladim neafirmisanim umjetnicima. A jedno 50% njih nema ni za kave. (...) Da mu priđeš čisto ekonomski, ne bi mi moglo ni prismrditi. I onda ideš na to sve. Ono, tipa, što je jeftinije, da je njemu lakše, onda tipa, ajde plati predujam pa kasnije kad mogneš plati ostalo. To 'ostalo' mi se vrlo često nikad ne dogodi... (Intervju 2, 15-20)

Karakteristike prekarnosti su nesigurnost, fleksibilnost i teškoće pri organizaciji vlastitog života, a prekarni rad obuhvaća privremene i povremene poslove s nepunim radnim

¹³ eng. Attention Deficit Hyperactivity Disorder

vremenom, samozaposlenje te razne oblike prikrivenog ili ilegalnog zapošljavanja (Rodgers, 1989, prema Morosin, 2021). Rad u kulturi je dinamičan i fleksibilan te kao takav može dovesti do nesigurnih radnih uvjeta i nestalnih prihoda (Morosin, 2021), što se i dogodilo u Milinom slučaju.

Nakon 11 godina rada galerija je propala zbog financijskih poteškoća, dugova i Milina odbijanja prilagodbe iskrivljenim vrijednostima slobodnog tržišta, specifično vezanih uz varanje. Naime, Mile navodi poštenje kao najveću vrijednost koja mu je prenijeta roditeljskim odgojem, no ta vrijednost često nije bitna u odnosu hrvatske države i poduzetnika/ce:

... ja nisam biznismen, razumiješ. Jednostavno nisam mogao na sve te stvari gledati čisto s interesne sfere. (...) Drugi ljudi su mi rekli, okej, imaš trojicu radnika, prijavi ih na minimalac, jer su mi rekli jedan neka bude na 4 sata, a ova druga dvojica na 8 (...) Međutim, meni je to bilo ne varanje države, već varanje tih ljudi (...) Nije u redu, jednostavno nisam mogao tako funkcionisati. Čitav niz sam imao savjeta kako izvrdati ono, izvrdati ono, ja jednostavno tako nisam funkcioniso. (Intervju 2, 7-14)

Iz ovog citata je vidljivo da način na koji je Mile razmišljao nije bio dovoljno probitačan za tržište rada. Prema Mary Douglas, „prljavština“ je „materija koja ne pripada“ (1984 [1966]: 36), odnosno bilo koja praksa, osoba ili iskustvo koje narušava našu pretpostavku o tome kakav svijet jest ili kako bi trebao biti strukturiran. Bitno je napomenuti da sustavi koje stvaramo u svrhu organiziranja društvenog smisla nisu univerzalni, već su društveno konstruirani. Drugim riječima, prljavština nije apsolutna kategorija, već „postoji u oku promatrača“ (Douglas, 1984 [1966]: 2). U ovom slučaju „prljavština“ su Mile i vrijednosti kulturnog sektora, koje država ne prepoznaje, što je njemu predstavljalo izazov „preživljavanja“ na slobodnom tržištu. Prema Weberu (2006 [1904]), proizvođač koji se ponaša suprotno kapitalističkim normama te koji se ne može ili ne želi prilagoditi istima bit će eliminiran s ekonomske scene i bačen na ulicu. Današnji kapitalizam, koji dominira ekonomskim životom, bira ekonomske subjekte koji su mu potrebni i to radi kroz proces ekonomskog preživljavanja najsposobnijih.

Tako je Mile ostao nezaposlen te mu je zbog dugova oduzet stan, a s obzirom da su mu roditelji umrli i da se prije samog bankrota rastao od žene jer nije izrazila želju da mu pomogne izvući se iz ove krizne situacije, nije imao niti podršku od strane obitelji:

... baš kad se i dogodila ta rastava, dogodila se i dvije godine prije nego što ću bankrotirati jer sam već, tad je bilo jasno i meni i njoj da sa ovom galerijom, sa tim kreditom ne ide sve dobro. (...) i ja da sam na njenom mjestu, da sam ja žensko... kako bih ja mogo sad tražiti od nje da ona živi sa mnom u nekoj ruini, da se hranimo u pučkoj kuhinji, da skupljamo boce po kantama za smeće... Tako da sam apsolutno shvatio nju zašto ona hoće da me ostavi, ja se nisam ljutio na to, potpuno sam realno prihvatio to... (Intervju 1, 961-971)

Nakon bankrota i gubitka stana Mile se skoro godinu dana bavio prodajom voća i povrća s jednim prijateljem, no posao nije dugo potrajao jer je prijatelj bio sklon alkoholu zbog čega su imali više dugova nego profita. Osim toga, niti u ovom području nisu bili probitačni na tržištu rada:

Ti kupiš paradajza recimo, šta ja znam, kupiš 300 kila, 400 kila, ne možeš više, po nekoj cijeni. Dobar paradajz, sve dobro, dođe ti frajer negdje iz Srbije sa šleperom tog istog paradajza, i naravno da je njegova cijena jeftinija jer prodaje na veliko. I onda opet sam ja popušio. Dakle, to je trajalo jedno nepunih godinu dana, to pokušavanje, preživljavanje na taj način, i onda smo shvatili da i od toga nema ništa, i tad sam onda definitivno... definitivno si na dnu. (Intervju 2, 146-151)

Nakon toga, jedina osoba kojoj se Mile tada mogao obratiti za pomoć bio je njegov rođak iz Splita kod kojeg je kratko boravio, međutim brzo se odselio jer je spomenuti rođak bio ovisnik o drogama, a Mile nije htio živjeti na taj način:

Šta sad, da živim kod ovoga koji je svaki dan razvaljen i dolazi sa takvom [ekipom]... to je ništa, to mi nije... (...) I onda sam u jednom trenutku reko rođaku „Idem prema Zagrebu“. To nije bilo ništa smišljeno, ništa planirano, već jednostavno, samo sam tako odlučio. I krenuo sam prema Zagrebu, došo sam u Zagreb, i onda je počela ta moja borba sa samim sobom. (Intervju 3, 9-13)

Iz priloženog je vidljivo da Mile u trenutku potrebe nije imao primjerenu strukturu podrške, a upravo je društveni kapital jedan od zaštitnih čimbenika koji mogu prevenirati put u beskućništvo (Ravenhill, 2014). Morrow i Richards (1996, prema Ravenhill, 2014) ističu da osobe sa snažnom strukturom obiteljske podrške, koje se mogu vratiti u obiteljski dom nakon bankrota, gubitka stana ili rastave braka, rjeđe postaju beskućnicima/ama.

Jedan od čimbenika koji Mile navodi je i manjak podrške od odvjetnika koji ga je uvjeravao da je u pravu, da je zakon na njegovoj strani te ga je na taj način zavlacio nekoliko godina, kao i manjak razumijevanja od agencije za naplatu potraživanja prilikom molbe za reprogramiranje duga za stan koji je već djelomično bio otplaćen:

... vratio sam nekih 80.000 maraka, još mi je ostalo 100.000 maraka (...) ja sam organizovo advokata da pokušam samo reprogramirati taj dug. (...) naravno moj stan koji sam ja stavio pod hipoteku, on ti je bio procijenjen na 250.000 maraka (...) a njegova prava vrijednost na tržištu je puno veća, ona je preko 500.000 maraka (...) I naravno da je ovoj agenciji sad bilo u interesu da im ja ne vratim, jer dobivaju stan koji na tržištu vrijedi najmanje 500.000 maraka... (Intervju 1, 909-922)

Mile smatra da su mu odvjetnik, agencija za naplatu potraživanja, banka i policija mogli izaći u susret, ali da nisu jer im nije bilo u interesu te su htjeli zaraditi ili na njemu ili na stanu, umjesto pomoći mu kao osobi, zbog čega je imao osjećaj da je prevaren od strane države. U sljedećem je citatu prikazana Milina intenzivna reakcija na gubitak stana:

Dakle, to je to jebeno rješenje od kojeg sam strahovo zadnje dvije godine. (...) i otvaraš to, u samoći svog stana, i gdje piše da u roku od 30 dana moram napustiti stan. (...) Odjedanput, ko da si hipnotisan. Odjedanput, ko da si primio pred operaciju anesteziju. Jednostavno, nikakva emocija, mrtvilo, tupilo... (...) I onda kad me popustila ta tupost... (...) sišo sam dole u trgovinu, i kupio sam liter gina i kupio sam šteku cigareta. I otišo sam gore, i zaključo se u stanu, u roku od sat vremena sam ja popio liter gina. E i onda u takvom stanju, pijanom stanju, reko sam sebi „Okej, oćete moj stan? I dobit ćete ga“. Ja sam... uzeo sam čekić iz svog alata koji sam imo, onaj velki čekić, ja sam tamo polomio sve. (...) keramičke pločice, svaku utičnicu, luster, probio kadu, probio bojler, probio vodokotlić, razbio sudoper, sve, sve, sve živo što sam ja imo, sve sam polomio. (...) E baš sam to sa guštom radio (...) Ne sjećam se da sam ikada u životu doživio takav orgazam u seksu kolko sam ja tada imo zadovoljstva... (Intervju 2, 73-75, 77-78, 82-88, 97-99)

Kada je dobio rješenje o napuštanju stana, Mile je doživio stanje šoka zbog kojeg je nekoliko sati bio tup, a razbijanje stana bila je njegova reakcija na osjećaj bespomoćnosti. To mu je pružilo svojevrsni osjećaj kontrole u toj situaciji, a osim toga je i na neizravan način izrazio svoje mišljenje o državi u kojoj je živio.

Osim što nije naišao na njihovu podršku, nije naišao ni na podršku države u prevenciji beskućništva. Družić Ljubotina (2012) navodi da su socijalne promjene u posljednjih 30 do 40 godina negativno utjecale na sustav socijalne zaštite u RH, koji je često bio u nemogućnosti prikladno odgovarati na nove socijalne rizike kao što su nezaposlenost, nesigurnost na tržištu rada, gospodarska tranzicija i rat, a čak i nakon toliko vremena još uvijek postoje strukturalne prepreke koje pridonose povećanju beskućništva u Hrvatskoj (Družić Ljubotina, 2012; Šikić-Mićanović, 2012). Kostelić i Peruško (2021) također navode da se unatoč napretku u osvještavanju građana/ki o problemu beskućništva te postavljanju odgovarajućih ciljeva i strategija ne čini mnogo po pitanju toga kako spriječiti pojavu beskućništva prije no što se dogodi.

Mile je pripadao skupini ljudi koji postaju beskućnicima/ama kasnije u životu (*eng. late life homelessness*). Naime, postao je beskućnik s 51 godinom i starija dob je djelovala kao otežavajuća okolnost. Starije osobe koje su beskućnici/e češće nego mlađe imaju problema s fizičkim i mentalnim zdravljem (Grenier i sur., 2016) te osobe u beskućništvu iznad 50 godina češće pate od kroničnih zdravstvenih problema, kao što su problemi s vidom, zubima i leđima, artritis, anksioznost i depresija (McDonald, Dergal i Cleghorn, 2004). Iako Mile nije imao problema s mentalnim zdravljem, u jednom je intervjuu naveo da zbog svoje starosti i lošijeg fizičkog stanja nije imao mnogo mogućnosti za rad:

Lakše se snađe recimo neko ko je ipak mlađi, ko je zdrav, ko je jak. On pak lakše nađe poso, može raditi na baušteli, radit će i ono, radit će utovar. Ja recimo ko beskućnik nisam mogo raditi na utovaru, istovaru namještaja, ili šute... Fizički ne mogu, kužiš me. Dakle, mnogi ti osuđuju „Zašto ne radiš?“, a ne mogu radit. Dakle, ja i da hoću, ja mogu sa velikim zadovoljstvom tebi otići u tvoj vrt jagoda i ajd da ti pomognem da uberemo jagode. Vrlo rado, kužiš. Al kad me neko zove na plantažu jagoda gdje moram ispunjavat normu, ja jednostavno ne mogu ispuniti normu. Ne zato što neću, već fizički ne mogu, kužiš me. (Intervju 5, 542-548)

Posljednji čimbenik, ADHD, Mile ne navodi izravno kao jedan od čimbenika koji ga je doveo do beskućništva, no s obzirom na učestalost isticanja hiperaktivnosti u intervjuima te s obzirom na rezultate drugih istraživanja može se tvrditi da je zasigurno bio otežavajući čimbenik. Naime, osobe s ADHD-om suočavaju se sa simptomima koji se u društvu često stigmatiziraju i pripisuju osobinama lijenih ili nemarnih osoba, no u slučaju ADHD-a radi se o poteškoćama u funkcioniranju dijela mozga koji je zadužen za izvršne funkcije poput

organizacije, planiranja, rješavanja problema i upravljanja vremenom (Rodden, 2021, prema Shepherd, 2021), što može dovesti do impulzivnosti, zaboravljivosti, niske radne produktivnosti, teškoća u upravljanju financijama i zadržavanju radnog mjesta, pa i do nezaposlenosti (Shepherd, 2021). Rezultati dosadašnjih istraživanja upućuju na snažnu povezanost ADHD-a i beskućništva: osobe koje imaju ADHD češće postaju beskućnici/e nego osobe koje nemaju ADHD (Murillo i sur., 2016, prema Shepherd, 2021) te osobe koje su beskućnici/e kao skupina češće pokazuju simptome ADHD-a nego šira javnost (Salavera i sur., 2014, prema Shepherd, 2021).

Mile tvrdi da je kao dječak i mladić imao ADHD, no zbog manjka informacija o tom poremećaju ni on ni okolina tada nisu mogli prilagoditi svoj pristup. Uzimajući to u obzir, može se reći da postoji vjerojatnost da je nedijagnosticirani ADHD pridonio njegovom težem snalaženju u društvu koje se češće prilagođava neurotipičnim, nego neurorazličitim ljudima. Mile svoju hiperaktivnost povezuje s pojmom *borbe* koja traje njegov cijeli život, a upravo se u toj borbi može vidjeti koliko često je bio prisutan manjak razumijevanja od strane okoline za ono tko on jest i kroz što prolazi, a može se reći i da je beskućništvo bilo još samo jedan vid te iste borbe:

Postavljaš sebi milijon pitanja. Što, kako, jesam ja glup? Jel to se samo meni događa? Možda sam stvarno nesposoban, možda sam stvarno retard, možda sam zaista kreten. (...) Tražiš opravdanja, tražiš krivca, tražiš sve. Tražiš sebe u svemu tome, svaka nova noć prije nego što zaspeš, vrte ti se u glavi milijon pitanja, nigdje odgovora, milijon optuživanja, milijon krivaca... i tako, kužiš. Dakle, to je stalna borba sa samim sobom. (...) Pa čitav život je moj borba bila. Neka nevjerovatna borba, ja sam hiperaktivac. (...) uvijek je bilo ono da sam pametno dijete, a nemirno dijete. Onda je kasnije bilo pametan dečkić, ali bahat dječić. E onda ti je bilo pametan mladić, ali šteta, lud mladić. (...) to ti je stalna borba (...) Borba sa okolinom, borba sa samim sobom... (Intervju 3, 16-22, 24, 26-29)

Iz priloženog je vidljivo da je nemoguće izolirati jedan čimbenik koji sa sigurnošću vodi u beskućništvo, već je prisutan amalgam čimbenika koji djeluju zajedno i u kojem svaki čimbenik više ili manje doprinosi postajanju beskućnikom/com.

Prema socijalno-ekološkom modelu, moglo bi se pretpostaviti da se Miline vrijednosti – koje su mu usađene putem odgoja, socijalizacije i *hippie* supkulture kojoj je pripadao – nisu podudarale s iskrivljenim vrijednostima slobodnog tržišta u kojem je Mile kasnije bio

primoran sudjelovati, a zbog rada u kulturnom sektoru, tj. u području u kojem je zarada nestabilna nije uspijevaao dovoljno zarađivati da bi otplatio kredit. Osim toga, nije imao podršku od sustava, točnije od odvjetnika, agencije za naplatu potraživanja, banke i policije, u čemu se mogu vidjeti iskrivljene vrijednosti društva, kao i manjak razumijevanja za radnike/ce u kulturnom sektoru.

Posljedično, Mile je doživio bankrot, ostao nezaposlen te izgubio stan, a s obzirom da je bio starije dobi i da su mu roditelji prethodno umrli, nije imao niti primjereni društveni kapital. U svemu tome mu je situaciju potencijalno otežavao i ADHD, zbog kojeg je možda donosio impulzivne odluke te imao problema s planiranjem dalje budućnosti,¹⁴ no s obzirom da je Mile živio u razdoblju u kojem ADHD još uvijek nije bio raširen pojam, ni on ni društvo nisu mogli prilagoditi svoj pristup. Naime, poznavanje simptoma i funkcioniranja hiperaktivnog mozga mogu imati pozitivnu ulogu u nošenju sa stvarnošću i organizaciji načina na koji osoba djeluje.

6.2. *Biti beskućnik: ružna avantura*

Mile tvrdi da se osobe u beskućništvu razlikuju prema njihovom pristupu samom iskustvu beskućništva i njihovim subjektivnim doživljajima. On smatra da je drugačiji ne samo od ostatka društva, već da se isticao i među osobama koje su beskućnici/e:

Pa vjerovatno sam bio drugačiji od svih. Prvo, imidžem. Drugo, načinom ponašanja, načinom organizovanja života u tim novim okolnostima u kojima sam se našo. Drugačijeg mentalnog sklopa, prvo, nisam se pomirio sa tim nikako. (Intervju 5, 473-475)

Ono što Mile smatra da ga razlikuje od drugih osoba koje su beskućnici/e je i pozitivno shvaćanje vlastitog iskustva. Naime, iako mu je samo iskustvo bilo teško i izazovno, on za sebe tvrdi da je „avanturista“ i da na svoje iskustvo gleda kao nastavak svoje životne avanture, zbog koje nimalo ne žali jer je obogatila njegov život:

Pa to ti je nova situacija, novo nešto, a ustvari sve je staro. Novo, a staro. Dakle, ja sam avanturista, i to je meni bila kao neka vrsta avanture. Jedne ružne, stvarne avanture (...) Jedno je dok sam bio mladić pa sam spavo po

¹⁴ Bio je svjestan da ulazi u sivu ekonomiju, no bio je „drogirani tom galerijom“, jednostavno je „lebdio“ (Intervju 2, 23) i nije razmišljao o dugoročnim posljedicama, što može biti karakteristika ADHD-a.

čamcima i parkovima, al to je bio hir, to je bila avantura, jer me čekalo doma i dom i kuća i obitelj i poso i sve. (Intervju 3, 71-95)

Ne žalim. Čak mi je drago da sam sve to preživio. Barem imam neki bogat život. Nešto sam ostavio iza sebe. Ostavio sam neki trag. (Intervju 5, 422-424)

Ovakav pristup iskustvu beskućništva nije učestao, no rezultati malog broja istraživanja ipak pokazuju da postoji i pozitivnija dimenzija beskućništva koju istraživači/ce često zanemaruju (Montgomery, 1994). Na primjer, sudionici/e istraživanja koje je provela Davies (2011) otkrili/e su da je beskućništvo za njih bilo mukotrpno putovanje osobne promjene na kojem su dostigli pozitivni rast kroz podnošenje i nadvladavanje teškoća, čime su dobili priliku za izgradnju poboljšane verzije svog identiteta (Montgomery, 1994), kao i priliku za dodjeljivanje novog značenja svojoj egzistenciji (Matousek, 1991, prema Davies, 2011).

U ovom je istraživanju Milina svakodnevnica u vrijeme trajanja njegova iskustva beskućništva podijeljena u pet tema: (1) smještaj – domestifikacija ruševine, (2) prehrana – manjak izbora i zahvalnost, (3) osmišljavanje vlastite rute u potrazi za novcem, (4) interakcije s ljudima – izvori nemira ili sreće te (5) svakodnevni neugodni osjećaji.

(1) Smještaj – domestifikacija ruševine. Kada je Mile stigao u Zagreb, nekoliko mjeseci je lutao i nije imao stalno „boravište“, nakon čega se smjestio u podrumu umirovljenog policajca koji je plaćao 300 kn mjesečno. Tamo je boravio tri mjeseca s još sedmoricom muškaraca koji su beskućnici, nakon čega je pronašao jednu ruševinu u kojoj je proveo ostatak beskućništva. Slijedi opis njegove svakodnevice u spomenutoj ruševini:

Spavaš negdje gdje ti svak može ući, može ti svako doć, kužiš. (...) I ja sam to zakamuflirao, recimo ja kada sam išao, onda postavim velke količine vreća za smeće pa da izgleda da je tu smeće pa niko i ne pokušava tu doć. (...) I u onome u čemu hodaš čitav dan, u tome i spavaš, znaš. Ti nemaš uvjete da se raskomotiš. Ti zimi i ljeti, pokrivač mi je ustvari ona jakna u kojoj hodaš. (Intervju 3, 303-308)

I sami beskućnici, razumiješ, mnogi se napiju, pijani, onakvi kakvi jesu, bez osnovnih higijenskih navika, kulturološki su takvi, mnogi su sa sela... i on šta jede, ono sve što mu ostane, on to ostavi, on to... On nema svijest da to treba baciti u kantu, već on to ostavi. Tako danas, tako sutra, tako prekosutra, za mjesec dana u toj sobi gdje su ti beskućnici, to je smeća, to sve smrdi, to je sve

prljavo... Nikome ne pada na pamet da to skloni, da to očisti.. (...) to privlači štakore, to privlači mačke, to privlači pse, to privlači insekte... (Intervju 3, 363-368, 371-372)

Ono što se istaknulo u Milinoj priči o smještaju jest stvaranje osjećaja doma. Beskućništvo nije samo nedostatak krova nad glavom, već je ono često i nedostatak osjećaja doma. Dom se ne odnosi samo na fizički prostor, već i na osjećaj povijesti, identiteta, sigurnosti, pripadanja i emocionalnog blagostanja (Barbour i sur., 2008). Prema rezultatima istraživanja koje je provela Nózka (2019), osobe koje su beskućnici/e uređuju svoj "novi" prostor prema sjećanjima na domove u kojima su već živjeli te ističe da je to element prirodnog procesa asimilacije i domestifikacije prostora u svrhu postizanja osjećaja doma. Njena pretpostavka je da osobe u beskućništvu na taj način zadovoljavaju svoju potrebu za sigurnošću i stabilnošću u nepredvidljivom i opasnom okruženju. Međutim, bit domestifikacije nije samo nastanjenje prostora i uređenje istog, već je važan i društveni aspekt tog procesa, npr. prešutni sporazum oko posjedovanja prostora (Nózka, 2019).

U istraživanju provedenom za ovaj diplomski rad, Mile navodi da je „zauzeo“ treći kat u zgradi u kojoj je obitavao te je, kao što je prethodno spomenuto, postavio vreće smeća kao barijere u svrhu zauzimanja teritorija te osiguravanja sigurnosti i kontrole nad tim prostorom. Spomenuti postupak može se objasniti širenjem tijela kod muškaraca beskućnika o kojem je pisala Wardhaugh (1999). Osim toga je još jednu dodatnu razinu sigurnosti osiguravala sama arhitektura tog prostora:

Pa nisam [bio dio ekipe u ruševini], zato što sam našo takvo mjesto gdje se ulazilo protupožarnim stepenicama. Dakle, oni su svi ulazili normalno, a ja odem skroz kroz taj prostor i sa druge strane protupožarnim stepenicama odem do gore. Tako da do mene nisi ni mogo tako lako. (Intervju 5, 921-923)

Ono što je posebno isticao u uređenju tog prostora bila je prva jutarnja kava koja mu je osiguravala osjećaj vlastite atmosfere i koja mu je bila jedna od rijetkih poveznica sa „starim“ životom:

... a jedan me mladić pitao da li mi nešto posebno treba, ja sam njemu reko da mi treba onaj mali plinski grijač, znaš, na one plinske patrone (...) I on mi je to nabavio i ja sam svako jutro sebi, dakle bila je ona kava obična expresso kava (...) meni je važna ta jutarnja kava kad tek otvoriš one krmeljave oči da ti popiješ tu kavu (...) Tako da sam osjećao taj dio neke svoje atmosfere, svoje

lične atmosfere pravljenja te jutarnje kave. (Intervju 3, 319-324, 334-335, 336-337)

(2) *Prehrana – manjak izbora i zahvalnost.* Mile se većinu vremena hranio u pučkim kuhinjama Caritasa gdje osobna iskaznica nije bila uvjet za ulazak. Iako je ponuda hrane bila skromna, bio je zahvalan i zadovoljan:

Nema paše ti il ne paše ti, pojed, nemaš biranja. Nije to express restoran pa imaš pet izbora jela. Imaš jedno jelo kakvo imaš i to ti je to. Al sam ga jeo zato što je kuhano, kašikom. (...) Ili je grah ili je grašak ili je tjestenina ili je riža, ali je kašikom, i onda drugačije je. (...) Ipak meni, za moje potrebe je bilo ok. Ja nisam tražio repete nikada, dok bi ljudima to bilo malo, tražili su još. (...) Ne filozofiram, razumiješ. Tako je kako je, ako sam otišo tamo, to ću pojest što mi se ponudilo i to je to. (...) Dakle, to je pučka kuhinja i ona je takva kakva je i budi zahvalan, pojed i ne seri i izađi. (Intervju 3, 556-561, 565-568)

Kada ne bi posjetio pučku kuhinju, kupio bi hranu u trgovini ili pekari, ili bi sam napravio jelo u svojoj ruševini:

Pa nisam [svaki dan išao u pučku kuhinju], zato što sam skupljao boce. Nekada si malo iscrpljen, malo umoran, ne možeš još stajati sat, sat i po, čekati u tom redu, kužiš. Onda kupim nešto u trgovini, kupiš u pekarnici, burek, pizzu, bilo šta. U to vrijeme je bila, kad sam ja bio beskućnik, pizza bila 6 kn, kava je bila 5 kn... (Intervju 3, 547-550)

... imo sam tu kantu za smeće koja mi je služila kao, da se mogu ugrijati, mogo sam nešto podgrijati i tako, mogo sam staviti koju kobasicu i to ispržim, nešto sebi izmajmunisati. (Intervju 3, 337-339)

Usluga prehrane koju osobe u beskućništvu mogu dobiti od strane različitih skloništa i humanitarnih organizacija pokazala se kao jedan od važnijih čimbenika u njihovu uzdržavanju (Rushton i Wheeler, 1993, prema Sprake, Russell i Barker, 2014), no unatoč njihovoj pomoći i podršci prehrana osoba koje se suočavaju s beskućništvom vrlo je često nutritivno neadekvatna (Food Standards Agency, 2006, prema Sprake, Russell i Barker, 2014).

(3) *Osmišljavanje vlastite rute u potrazi za novcem.* Tijekom cijelog iskustva beskućništva u Zagrebu, Mile je imao prihode od skupljanja boca za reciklažu, povremene košnje trave i prodaje iskoristivih stvari koje bi pronašao u smeću – knjiga, elektronike, usisivača, tostera ili grijalica, a osim toga bi mu povremeno i prolaznici/e davali novce. Svaki

dan bi skupljao boce oko sat vremena, a dnevno bi skupio u prosjeku između 30 i 50 kn. U sljedećem citatu Mile opisuje svoju svakodnevnu rutu skupljanja boca:

... svaki beskućnik, ondje gdje mu je ruševina, to je i njegova ruta. (...) ja sam obično po tim parkovima, klinici sjede i piju, pa sam ja veoma rano, oko pola 6 ujutro, krenem po tim parkovima i još ima dosta boca pa u parku X, jer ta ruševina moja je bila tu, u onome parku X puno je bilo boca, svako jutro. Ja već ujutro do 8 sati ja sam znao nakupiti po 30-40 boca. Što limenki, što boca, što piva, što vina..., ono što piju, i dakle, već do 8 sati ja sam već imo 15-ak kuna, što mi je bilo dosta. (...) to je taj moj krug. Jer onda te upoznaju i ljudi, znaš. Kad me vide svaki dan, onda meni neka bakica da nekad 5 kuna, neko mi da 10 kuna, vidi me svaki dan, vidi da ja to skupljam boce... (Intervju 3, 342, 347-352, 405-407)

Rezultati istraživanja koje je provela Šikić-Mićanović (2010) pokazuju da 45% sudionika/ca beskućnika/ca, od sveukupno 63 sudionika/ca, svoje već niske prihode nadopunjuje radom u sivoj ekonomiji, npr. skupljanjem boca za reciklažu, građevinskim radovima ili poslovima skrbi i njege.

(4) Interakcije s ljudima – izvori nemira ili sreće. Mnoge osobe koje su beskućnici/e borave, okupljaju se i prosjače na javnim mjestima na kojima često susreću druge prolaznike/ce, a sami susreti mogu biti pozitivni ili negativni (Tate i sur., 2021). Negativni susreti s ljudima čine iskustvo beskućništva iznimno teškim. Milina svakodnevica u ruševini sastojala se od pijanih osoba u beskućništvu koje su se često međusobno tukle, a povremeno bi navratili i mladi koji su ovisni o drogama te bi pravili nered. Osim što je prostor Milina obitavanja bio ispunjen nemirom, izvor nelagode bila je i ulica te navodi dvije situacije koje su mu ostale u lošem sjećanju. U jednoj situaciji ga je muškarac srednjih godina istjerao iz tramvaja samo zato što je beskućnik, a u drugoj situaciji su mu dječaci zapalili jaknu:

... spavo sam u parku na klupi, zaspo sam. I neki su mi klinici iz obijesti zapalili moju jaknu. (...) Srećom, tu je bila neka žena koja je... meni je već počelo pozadi goriti... (...) I ti obijesni klinici, vidio sam ih 10-ak metara od mene i smijali se, dobacivali, psovali... (...) To su obično bili ti skinheadsi, narkomani mali... (Intervju 3, 519-521, 525-527)

Stigma, izolacija i nasilje elementi su s kojima se osobe u beskućništvu suočavaju gotovo svakodnevno. U istraživanju koje su proveli/e Tate i suradnici/e (2021), sudionici/e

beskućnici/e su izjavili da su na ulici često ignorirani, dehumanizirani, kao i žrtve verbalnih uvreda ili fizičkog nasilja, što prosjačenje čini vrlo izolirajućim iskustvom. Takvi susreti s prolaznicima/ama negativno utječu na njihovu psihičku dobrobit, mišljenje o samima sebi i na njihovu sposobnost snalaženja u društvu (Roos i sur., 2013, prema Tate i sur., 2021).

S obzirom da se osobe u beskućništvu često suočavaju s negativnim reakcijama prolaznika/ca, pozitivne interakcije im mnogo znače te osjećaju zahvalnost samim time što su viđeni i prepoznati kao ljudska bića (Tate i sur., 2021). Mile navodi da je stekao razna prijateljstva te je izdvojio nekoliko pozitivnih susreta s ljudima. Kod vlasnice jednog lokala u blizini ruševine u kojoj je živio besplatno je pio kavu, jedna časna sestra iz pučke kuhinje Caritasa mu je davala boce za reciklažu, donje rublje, čarape i konzerve, a u dobrom sjećanju mu je ostala i jedna starija žena iz susjedstva:

... drugačije te gledaju naravno kad vide da nisi pijan, da nisi sa alkoholom u rukama. I onda te i još više zavole i kužiš. Tako da sam i ja imo jednu predivnu bakicu koja je u čitavom svom ulazu sakupljala boce od svih stanara za mene i svaki tjedan sam dobivo od nje to, te boce. (Intervju 3, 407-410)

(5) *Svakodnevni neugodni osjećaji.* Mile u svom iskustvu spominje doživljeni osjećaj usamljenosti, koji prate drugi osjećaji poput „ružnoće“, frustracije i ljutnje. Za sebe tvrdi da mu je vrlo važna komunikacija, zbog čega mu se bilo teško nositi s odbacivanjem od strane okoline:

Znaš, uđeš u tramvaj i oko tebe kao kad ti očeš da opereš masnu tavu pa samo jednu kap deterdženta, ona sva mast „pssss“ bježi od te kapi deterdženta. Tako isto i ljudi od tebe, samo što ja nisam deterdžent nego sam ja smrad od kojeg bježe. I ružno se osjećaš. Osjećaš se kao da si, kao da sam ja nekakav krivac (...) Kao da si prokužen, kao da imaš gubu, kao da bježe. (...) I onda me to nerviralo, to me živciralo, to me ljutilo (...) Ali ne kužiš. I ne trudiš se da skužiš, samo znaš da imaš negativu, znaš da te ta negativa drobi i to je to. (Intervju 3, 376-390)

... čitavo vrijeme se osjećaš... Nisi čovjek, nisi ljudsko biće, osjećaš se niže... niži soj, jednostavno, ne hodaš ponosno. (Intervju 3, 583-584)

Život na ulici može psihički negativno utjecati na osobe u beskućništvu. Naime, socijalna isključenost, otuđenje i deprivacija stvaraju visoke razine stresa (Solarz i Bogat, 1990, prema Rokach, 2005), dok usamljenost može dovesti i do ozbiljnog smanjenja razine

dobrobiti osoba koje su beskućnici/e (de Jong Gierveld, Van Tilburg i Dykstra, 2006, prema Bower, 2018). Prema istraživanjima, usamljene osobe su u većem riziku od smanjenja kvalitete njihovog fizičkog i mentalnog zdravlja, a pokazuje se i da smrtno stope povezane s usamljenošću pariraju sa smrtnim stopama povezanim s kroničnom zlouporabom alkohola, teškim pušenjem i pretiulošću (Holt-Lunstad i sur., 2015, prema Bower, 2018).

Osim spomenutog, Mile navodi i osjećaj straha koji je bio prisutan jer u stanju beskućništva nije imao zagarantiranu sigurnost, već je uvijek morao biti na oprezu:

... jedino što pamtim, pamtiš strah. Uvijek je strah, dakle nikad nisi zaspo mirno, opuštano, stalno si u nekom strahu, uvijek si u nekom grču. (Intervju 3, 300-301)

Osobe koje su beskućnici/e osjećaju strah i anksioznost u vezi niza različitih pitanja kao što su zdravlje, higijena, hrana, odjeća i sklonište, a usamljenost i izoliranost mogu taj strah učiniti još većim (Rokach, 2005; Hagan i McCarthy, 1997, prema Kinsella, 2012).

6.3. Milin izlazak iz beskućništva

Svaki pojedini izlazak iz beskućništva priča je za sebe, pa tako i Milina priča:

... ova moja formula nije apsolutna formula kako izaći iz beskućništva. Dakle, to je čitav niz sretnih okolnosti, čitav niz nekih situacija, i toga kakav sam ja, i sretnih okolnosti, i onoga i ovoga. (Intervju 5, 571-573)

Prvi dio Miline „formule“ odnosi se na sretne okolnosti, odnosno na njegovo uvjerenje da je „rođen pod sretnom zvijezdom“ (Intervju 4, 384). Družić Ljubotina, Kletečki Radović i Ogresta (2022) navode *fatalističku dimenziju* kao jednu od tri dimenzije uzroka beskućništva, koja uključuje razloge kao što su nedostatak sreće, bolest, sudbina ili božja volja. Jednako kao što „prst sudbine“ može biti jedan od percipiranih uzroka beskućništva, on isto tako može biti jedan od percipiranih čimbenika koji vode izlasku iz beskućništva, što je vidljivo u Milinom slučaju. U nastavku slijedi njegova interpretacija vlastita iskustva u svjetlu „prsta sudbine“, odnosno „sretnih okolnosti“.

Naime, u vrijeme kada je Mile bio beskućnik izašao je novi zakon (Zakon o socijalnoj skrbi, NN 57/2011) u koji je konačno uključena definicija beskućnika/ce, čime su prepoznati kao kategorija od sustava socijalne skrbi. Također, u zakonu stoji da kao adresu boravišta mogu prijaviti fiktivnu adresu, odnosno adresu Centra za socijalnu skrb ili adresu

prihvatišta, što je Mili bila prilika da konačno dobije osobnu iskaznicu. Izborne 2014. godine je novinarka Kristina Bokanić pravila reportažu o osobama u beskućništvu i vodila razgovor s njime o neposjedovanju osobne iskaznice kao jednom od ključnih problema osoba koje su beskućnici/e te je spomenuo da on na svoju čeka već sedam mjeseci. Reportažu, koja je već nakon dva dana bila na televiziji na udarnim vijestima, vidio je zamjenik ministra koji je Centru za socijalnu skrb dao naredbu da se odmah izda rješenje za osobnu iskaznicu, koju je Mile zatim dobio za samo dva dana.

Zatim mu je na ulici prišao čovjek koji ga je prepoznao iz reportaže te mu ponudio sobu za koju nije trebao plaćati stanarinu, već samo režije. Osim što je uskoro počeo dobivati socijalnu pomoć, upoznao je i Antonellu Šantek koja mu je povremeno pružala financijsku pomoć, omogućavala da koristi njen stan za obavljanje osobne higijene i objedovanje, a također mu je kasnije bila podrška u osnivanju humanitarne udruge Fajter. Upravo zbog potaknute problematike kroz medije i udrugu otvorila su mu se mnoga vrata pa su mu danas izvori prihoda razni honorari, izložbe, predavanja, radionice i slično. Velik dio „sretnih okolnosti“ Mile pripisuje upravo podršci ljudi:

... ona [Antonella] je meni bila podrška od samog početka i jednostavno se stvorilo to nešto među nama. (...) nemam svoju kćer... jednostavno, svemir mi je poslo kćerku (...) a ona mene zove svojim ocem (...) ona nije Zemljanin nikako, ona je svemirsko biće, razumiješ. Tako da vjerovatno i ja imam nekih gena sa nekih drugih galaksija i onda smo se našli. (...) Ona je mene primila još kao beskućnika kad smo se upoznali. (...) tad nisam imo osobnu, nisam imo ništa. (...) fino ostavi meni ključeve na stol i ostavi sve i ona izade šetat dok se ja sat vremena da se okupam, istuširam, da se osušim i sve, i onda ona dođe i napravi mi ručak, i uvijek mi je davala nešto novčeka... (Intervju 4, 136-139, 63-66, 68, 73-75)

... nisam se mogo sam izvući, moro mi je neko pomoć, neko drugi. Jednostavno sam shvatio, da bi se izvuko iz beskućništva, moraš imat podršku. Dakle, neko ti mora bit podrška, ne možeš sam. (Intervju 4, 36-39)

Iz priloženog je vidljivo koliko se podudarnosti trebalo odviti da bi izlazak iz beskućništva uopće bio moguć, što objašnjava Milino fatalističko opisivanje vlastite priče. Međutim, kada bismo sociološki pristupili objašnjenju, uočili bismo da je za Milin izlazak iz beskućništva bila presudna *državna intervencija*, koja se u Milinom slučaju pojavila u obliku

novog zakona, kao i *društveni kapital* koji je u Milinoj priči bio slučajan jer se sastojao od slučajnih prolaznika/ca na ulici te novinarka i zamjenika ministra koje inače nije poznao.

Drugi dio „formule“ odnosi se na Milin karakter za koji tvrdi da je rezultat odgoja njegovih roditelja i djelovanja okoline. Dva aspekta koja su se istakla u njegovom karakteru – *uvjerenje da siromaštvo nije grijeh* i *stoicizam* – mogu se promatrati kao individualni, ali i društveni aspekti jer su velikim dijelom rezultat socijalizacije, odnosno „proces[a] interakcije između pojedinca i društvene okoline, u kojem pojedinac usvaja društvene vrijednosti, stavove i standarde kao i svoje društveno očekivane uloge“ (First-Dilić, 1974: 7) putem različitih čimbenika socijalizacije kao što su obitelj, škola, vršnjaci/kinje, masovni mediji, religija, država, vojska, radno mjesto i drugi (Fanuko, 1997).

Spomenuto je uvjerenje Mili bilo olakotna okolnost jer stid zbog stigme beskućništva može biti dodatna barijera koja usporava ili čak sprječava nastojanje da se izađe iz beskućništva. Stigma je jedan od razloga teškog izlaska iz statusa beskućništva, jer „djeluje na osobu u smislu obesnaženosti i osjećaja manje sposobnosti i vjere u uspjeh“ (Družić Ljubotina, 2012: 23). Uvjerenje je Mile izgradio još kao dječak kada je na roditeljski zahtjev pružao pomoć jednoj ženi iz svoje ulice koja je bila stara, usamljena i psihički nestabilna. Vrlo rano mu je socijalizacijom usađeno uvjerenje da siromaštvo nije grijeh, kao i da je najveća ljudska vrijednost poštovanje drugih ljudi, pogotovo onih kojima je potrebna pomoć. Pretpostavka je da je ovo uvjerenje Mili pomoglo pri nošenju s iskustvom beskućništva, da ima više razumijevanja za svoju situaciju te da ne osjeća teret stida:

Ne sram, već ružno se osjećaš. Jer siromaštvo nije grijeh, nije me to... (...)
Meni su problem bili uvjeti života, ali mi nije stvaralo problem da me ti vidiš da sam ja beskućnik. Jer sam beskućnik i gotovo. Nije me to opterećavalo nimalo. Ima nekoga koga to smeta, koga to boli. Meni ne. (Intervju 5, 774, 965-968)

Drugi se aspekt Milina karaktera, stoicizam, u ovom slučaju odnosi na sposobnost samokontrole, otpornost, preuzimanje odgovornosti, borbenost, upornost i vjeru u sebe. Problem mnogih osoba koje su beskućnici/e je ovisnost o alkoholu, za koju Mile kaže da im služi kao suicid zbog depresije u koju padnu i teških okolnosti u kojima se nalaze. Međutim, Mile se nije mogao pomiriti sa situacijom koja ga je zatekla jer je smatrao da posjeduje mnoge talente i potencijal koji je želio ostvariti.

Iz tog se razloga koristio naučenim stoicizmom kao pomoći pri izlasku iz beskućništva. Nije se družio s alkoholiziranim osobama u beskućništvu jer nije htio završiti kao oni te se upravo u tome može vidjeti sposobnost samokontrole. Slično tome, u istraživanju koje je Montgomery (1994) provela sa sedam žena koje su bile beskućnice pokazalo se da su im upravo njihova stoička determiniranost i racionalna refleksija pomogle da ne podlegnu očaju i ne predaju se iskušenjima kao što su droge, što im je dugoročno pomoglo da izađu iz beskućništva. Tako i Mile utjehu nije pronalazio u alkoholu, već je svoje probleme rješavao „ljutnjom na samog sebe“:

Mnogi ljudi su svoje frustracije liječili preko kafana. Ja svoje frustracije nisam tako liječio. (...) Pa ljutnjom na samog sebe. Obično sam tražio u sebi krivca. Nikada... I sve što mi se dogodilo, nikad nisam krivio druge. Dakle, uvijek sam unutar sebe. (Intervju 5, 556-557, 559-560)

Jedna od karakteristika stoicizma je upravo naglasak na ono što osoba može kontrolirati, umjesto na ono što ne može, te na taj način Mile preuzima odgovornost za svoj vlastiti život. Unatoč tome što navodi „traženje krivca u sebi“, u posljednjem se razgovoru razjasnilo da se ustvari radi o osjećaju odgovornosti, a ne samookrivljanju, što je isključivo pitanje korištenja terminologije. Zbog toga što nije sam sebe okrivljavao na negativan način, nije osjećao stid koji dolazi sa samookrivljanjem. U njegovu je slučaju zanimljivo i jedinstveno upravo to što ga je osjećaj odgovornosti osnažio i dao mu priliku da aktivno djeluje, za razliku od mnogih ljudi koje individualizacija krivnje koči u napretku.

Tvrdoglavi ponos, optimizam i moralna struktura¹⁵ doprinose jasnoći fokusa i stoičkoj determiniranosti koji osobama u beskućništvu pomažu u borbi protiv naučenih negativnih uvjerenja i obrazaca, birokratskih struktura i društvene stigme beskućništva, što Montgomery simbolično naziva „plivanje uzvodno“ (1994: 38). U intervjuima Mile izražava divljenje prema osobini borbenosti u drugim ljudima, a isto tako svoj život opisuje bogatim i buntovnim te je *borba* središnji motiv njegova života, zbog čega i nosi nadimak „Fajter“. Sve je krenulo s njegovim rođenjem:

Ona je mene rodila u 7. mjesecu trudnoće, ja sam trebao umrijeti. Pričao sam ti, imao sam nepunih 900 grama. Ja sam bio u inkubatoru 3 mjeseca. Jedva preživio. Dakle, čitav život se ona borila za mene i sa mnom i uz mene. (Intervju 5, 219-221)

¹⁵ Moralnu strukturu Montgomery (1994) opisuje kao moralne principe koje su sugovornice beskućnice iz njenog istraživanja izgradile u svrhu usmjeravanja samih sebe u životu.

Buntovnost se nastavila i u periodu adolescencije u kojem je Mile pušio „cigarete bez filtera“ i pio „crnu kavu bez šećera“ jer je „mangup“ (Intervju 1, 228-229).¹⁶ Bio je dio *hippie* pokreta, išao na koncerte i tulumе na kojima je konzumirao marihuanu, slušao *rock* glazbu, imao dugu kosu, nosio kožne jakne, vozio motorna vozila, dokazivao se količinom alkohola te se natjecao s vršnjacima „ko će napraviti veću pizdariju“ (Intervju 1, 254-255). Kasnije je svoju borbenost iskazao i u ratu u Sarajevu te za taj period tvrdi da mu je Božji dar upravo iz razloga što je bio ponosan na svoju otpornost. Mile je i danas buntovnik te kaže za sebe sljedeće:

Drago mi je da imam puno toga od mog djede i od moje majke... Dakle, kažem ti, da me ne interesuje kolki mi je tlak, kolki mi je šećer, evo pušim ko dva Turčina, ne ko jedan Turčin, razumiješ. Pijem alkohol, ne pijem nikako vodu, jedem jedanput dnevno, i tako te neke moje... kužiš... spavam na podu... (Intervju 5, 722-725)

Iz ovog je citata vidljivo da je stoicizam dio odgoja njegove obitelji te da se borbenost prenosila iz generacije u generaciju. Milina se majka borila s karcinomom 12 godina bez kemoterapije te mu je bila životni uzor, upravo zbog svoje borbenosti. Drugi životni uzor, koji je imao velik utjecaj na njega, bio je njegov pokojni prijatelj koji je osvojio vrh Mount Everesta i čija je ekspedicija odabrala ići južnim, težim putem. Kada ga je Mile upitao zašto je odabrao teži put, prijatelj mu je odgovorio jednom rečenicom koja ga je duboko dirnula:

I onda je on meni odgovorio jednu nevjerojatnu rečenicu, „Ali Lemi, JA znam kojim sam putem išo“. I ta rečenica me... tako me osvijestila i tako je ona postala jaka i postala živa u meni, ja sam tek onda shvatio, ali ON zna da je išo južnim putem. (...) E tako sam i ja uvijek u životu prihvatio taj južni put, i onda mi je draže kad uspijem u životu. Onda ja znam da sam odabro južni put. Taj život je moj južni put. (Intervju 1, 1002-1012)

„Južni put“ se može usporediti s „testiranjem kroz kušnju“ za koje je Montgomery u svom istraživanju otkrila da kao uvjerenje pomaže osobama koje su beskućnici/e u oblikovanju smisla njihova iskustva i u pronalaženju dobrog u teškim okolnostima (1994: 42). Tako Mile tvrdi da život bez borbe nema smisla, a borbu smatra pozitivnom. Iz priloženog se može zaključiti da je stoicizam njegova osobna filozofija kojom je objašnjavao svoj život i davao mu smisao, te koja mu je u iskustvu beskućništva pomogla da ne upadne u

¹⁶ Ovaj citat je Mile u intervjuima nekoliko puta ponavljao s ponosom, stoga sam zaključila da mu je vrlo bitan za opisivanje samoga sebe.

alkoholizam, da se ne pomiri s tadašnjim okolnostima i lošim uvjetima života te da uvijek korača naprijed.

Osobe koje su se iz beskućništva velikim dijelom izvukle zahvaljujući vlastitim snagama rijetke su te su više iznimka nego pravilo. Iako je Mile upravo ta iznimka, potrebno je suzdržati se od tvrdnje da bi pojedinci trebali biti dovoljno snažni da transcendiraju teške okolnosti u kojima su se našli – ne samo zato što nisu svi snažni kao Mile, nego i zato što mu je osim vlastite snage i dalje bila potrebna podrška drugih ljudi i državna intervencija. Problem beskućništva ne treba se shvatiti olako, već ga je potrebno sagledati iz više kutova i dimenzija.

7. Umjesto zaključka: Milin osvrt na moju interpretaciju

U radu sam nastojala prikazati Milin subjektivni doživljaj vlastite priče o beskućništvu te je staviti u kontekst i objasniti pomoću socijalno-ekološkog modela. S obzirom da je u narativnim istraživanjima vrlo važna sama perspektiva sugovornika/ca, kao i njihovo aktivno sudjelovanje u istraživanju, primjereno je da ovaj rad zaključim s refleksijom na Milin osvrt na moju interpretaciju njegove priče. U tom se posljednjem razgovoru s nekim dijelovima složio pa nije imao ni potrebu komentirati, neke dijelove je kritizirao, a neke još detaljnije pojasnio. U opisu njegova puta u beskućništvo složio se s korištenjem socijalno-ekološkog modela, odnosno objašnjavanjem problema beskućništva u svjetlu amalgama različitih čimbenika koji međusobno zajedno djeluju i vode k beskućništvu ili iz beskućništva. U zaključku sam istaknula Miline osvrte prema tri noseće teme rada: ulazak u beskućništvo (s fokusom na ulogu obitelji, društvene vrijednosti i ADHD), iskustvo beskućništva (strah, domestifikacija ruševine i stigma) te izlazak iz beskućništva (društveni kapital, državna intervencija, sreća i upornost).

Mile je imao potrebu detaljnije komentirati čimbenik „nedostatak podrške od obitelji“, koji je dio njegova puta u beskućništvo. Naime, on taj čimbenik smatra vrlo čestim iz razloga što u velikom broju slučajeva osobe postaju beskućnicima/ama u starijoj dobi, kada njihove primarne obitelji obično više niti nema: ... *preko 90% beskućnika uđu u beskućništvo ili ekstremno siromaštvo od 50-e godine pa nadalje, jer ih niko neće na tržištu rada, a nisu po godinama i po stažu za mirovine, i ako imaju mali kredit, mali dug ili bilo šta, oni upadaju u velki problem.* (Intervju 6, 22-25). Iako „starija dob“ zvuči kao nešto individualno, u Milinom

se citatu ustvari može uočiti da starijim osobama nedostaje primjerena struktura podrške, odnosno društveni kapital, kao i sustavna, državna podrška u svrhu prevencije beskućništva. Prema Izvješću pučke pravobraniteljice (2023), osobe u dobi od 65 i više godina u većem su riziku od siromaštva: stopa rizika od siromaštva za ovu skupinu iznosi 32,4%, za žene 37%, a za starije osobe koje žive same 55,3%.

Dio rada u kojem sam pisala o nedostatku podrške od supruge prvotno sam objasnila rodnom podjelom rada, no Mile me ispravio i rekao da među njima nije bilo takvog dogovora. Umjesto toga, igrom slučaja dogodilo se da je on imao „pravi“ posao, dok je ona povremeno zarađivala radeći kao instruktora padobranstva. Ono što se zatim istaknulo u njegovoj priči jest nedostatak privrženosti između njega i bivše supruge, koji se mogao vidjeti u nedostatku njene želje za pružanjem financijske podrške i na njegovom mirnom prihvaćanju takve situacije. Nedostatak privrženosti potencijalno može proizlaziti iz njegovog životnog stila jer za sebe tvrdi da je „čovjek avanturista“, a navodi i povremene afere („avanture“) s obje strane. Avanturističnost bi se također mogla pripisati tadašnjoj *hippie* supkulturi, a neka od obilježja pokreta koja su ovdje relevantna su opiranje konvencionalnim vezama i instituciji braka, neovisnost, sloboda te seksualna revolucija (Miller, 2011).

Prvotno je čimbenik „odbijanje prilagodbe iskrivljenim vrijednostima slobodnog tržišta“ u radu bio nazvan „odbijanje prilagodbe na kapitalistički način razmišljanja“, no u posljednjem je razgovoru Mile naglasio da se ne bori ni protiv „prljavog kapitalizma“, a niti protiv „prljavog socijalizma“, već da općenito reagira intenzivno na svaki oblik nepravde, za koju tvrdi da postoji u svakom društvenom sustavu. Mile smatra da hrvatski suvremeni društveni sustav nije ni kapitalizam ni liberalizam, već „nasilje povlaštene kaste“ i „liberalna pljačka“ (Intervju 6, 211, 234-235, 254). U drugim je intervjuima također izražavao veliku kritičnost prema sustavu u kojem živimo, koja se može promatrati i kao rezultat dugogodišnjeg nedostatka pravednosti i jednakosti u hrvatskom društvenom sustavu. Osim toga, Mile je odrastao kao dio *hippie* supkulture, čija obilježja su bila kritičnost prema sustavu, otpor i buntovnost (Miller, 2011).

Mile je negirao relevantnost ADHD-a kao čimbenika te smatra da bi on eventualno mogao biti na desetom mjestu u popisu čimbenika opće slike beskućnika/ca, a osim toga smatra da niti u njegovoj priči nije na prvom mjestu. Suprotno podacima navedenima u radu, Mile tvrdi da ADHD mnogim osobama može pomoći u postizanju uspjeha i dobrih rezultata u sportu ili nekim drugim područjima te upravo ADHD ističe kao važan čimbenik koji mu je pomogao u osnivanju udruge. Kao odgovor na to, može se reći da ADHD ima svoje negativne

i pozitivne strane, ali i da se različite osobe različito nose s njime, što znači da bi jedne mogao kočiti u razvoju, a druge poticati. Osim toga, ADHD još uvijek nije dovoljno istražen te bi dodatna istraživanja o njegovoj poveznici s beskućništvom mogle dodatno osvijetliti problem i stvarnu relevantnost tog čimbenika.

Kada sam pitala Milu da mi kaže u jednoj rečenici što mu je najviše obilježilo iskustvo beskućništva, istaknuo je ogromnu količinu straha za goli život i pokušaj savladavanja tog straha. Unatoč njegovom pozitivnom shvaćanju tog iskustva, bilo mu je vrlo teško: *Zar ti može biti lako da spavaš u ruševini? Zar ti može biti lako da spavaš u agoniji? Zar ti može biti lako da spavaš među štakorima? Zar ti može biti lako da sakupljaš boce i da od toga živiš, po kantama za smeće? Zar ti može biti lako da smrdiš na deset metara?* (Intervju 6, 486-490). Time on odvaja „teško iskustvo“ od „sposobnosti da vidi dobro u teškim okolnostima“ te upravo u svojoj mentalnoj snazi vidi razliku između sebe i većine drugih beskućnika/ca: *... il ćeš past u depresiju, il ćeš se izbacit iz depresije, dakle, najveći problem beskućnika je što padaju u depresiju i misle da je to kraj, i onda se pogotovo ne žele izvuć.* (Intervju 6, 493-495). Međutim, ipak kasnije neizravno navodi da njegova borbenost nije bila dovoljna da se makne s ulice: *Da sam još možda godinu ili dvije tako živio kako živio, možda bih i ja počeo... jer sam ljudsko biće od krvi i mesa, dakle, moja psiha, nije to supernova (...)* *Jednostavno si ljudsko biće, sve te to drobi...* (Intervju 6, 504-507).

Mile se složio s objašnjenjem o domestifikaciji ruševine te je dodatno pojasnio: *U tom trenutku ti je dom. I onda te male stvari pokušavaš... da... da barem imitiraš nešto što bi te asociralo na normalnost.* (Intervju 6, 606-607). Na zidovima bi zakucio čavle i objesio vrećice s hranom da izbjegne štakore te je koristio svoju torbu kao jastuk, a od svega mu je bilo najvažnije da ima „svoj kutak“. S obzirom da je život na otvorenom mnogo dublji od života na zatvorenom, istaknuo je važnost grijanja tijekom zime: *... meni je značilo ne samo kava kao ono što sam ja pričao, jutarnja, već kad je zima, kad mi je hladno, da se mogu negdje ugrijat...* (Intervju 6, 656-658). Osim grijanja zimi, bilo mu je važno i hlađenje ljeti, no zbog toga se susretao i s predrasudama: *... ljeto, vrućina, znaš i sama kako je kad upekne +40. (...) Meni se događalo da klinci u nekom parku piju (...) I neko kaže, ovaj, evo ti jedna piva. I sad, ti dobiješ pivu i sjedneš u park na klupu (...) Meni je znala prići neka osoba, kaže ovaj... „A ja sam vama dva tri puta dala, a vidim da pijete pivu, više vam nikad neću dat“... (...) zašto je zlo kad je velka vrućina popit pivo?* (Intervju 6, 741-747, 749-750). U ovom slučaju radi se o stigmati i diskriminaciji, ali i o dvostrukim društvenim standardima koje je Mile

isticao još u prijašnjim intervjuima: Osoba koja nije beskućnik/ca i pije pivo nije alkoholičar/ka, a osoba koja je beskućnik/ca i pije pivo je alkoholičar/ka.

Zbog spomenute stigme prolaznici/e često odabiru umjesto novca davati hranu, no Mile to navodi kao potencijalni problem: ... *meni je trebalo svaki mjesec 300 kn [za plaćanje madraca u podrumskom prostoru]. Kužiš. I šta misliš, kad bi svi razmišljali samo tako, evo kupit ću ti sendvič, pa ne mogu ja sendvičem platiti...* (Intervju 6, 759-761). Spomenuo je i zanimljivu priču o novinaru koji je u sklopu jednog eksperimenta „žicao“ prolaznike/ce po pet kuna i koji je u roku od pola sata skupio preko 100 kuna. Njegova teorija je bila da „žicaroshi mogu zaraditi 100 kn“, no Mile ističe da nije uzeo u obzir čimbenik da nije izgledao poput beskućnika. Mile je pokušao ponoviti eksperiment te je u sat vremena skupio samo oko sedam kuna. Novinar je u ovom slučaju previše pojednostavio problem beskućništva, čime je pokazao svoju predrasudu i redukciju problema na isključivo individualne čimbenike.

Mile na sljedeći način opisuje splet okolnosti koje su ga izvukle iz beskućništva: *Pa sve. I sudbina i sreća i dar i ludost i... Ako mi je pomogo sotona, idem mu se zafalit (smijeh), ako mi je pomogo bog, idem mu se zafaliti. Ne znam ni sam.* (Intervju 6, 818-819). Mile navodi da se samo mali postotak osoba uspije izvući iz beskućništva, posebice kroničnog beskućništva, te upravo zbog toga sebe smatra „unikatnim slučajem“. On državnu intervenciju i slučajan društveni kapital, koji su sudjelovali u njegovom izlasku iz beskućništva, i dalje smatra slučajnošću i srećom.

Slučajan društveni kapital opisuje kao *kad te ono, što kažu, bog pogleda, kužiš, kad ti se nebo otvori* (Intervju 6, 467-468) te također navodi da su takve situacije rijetke, u čemu se može vidjeti nestalnost slučajnog društvenog kapitala, koji se ipak ne može smatrati „pravim“ društvenim kapitalom. S druge strane, Mile objašnjava državnu intervenciju na sljedeći način: *... nije u pitanju njihova empatija, ni ljubav prema meni, ni želja da mi se pomogne, nego samo PR. (...) Ja se pojavio u medijima, i ja imam taj problem, u roku od tri dana riješen moj problem. A što sam ja sam prije toga sedam mjeseci se jebavo po centrima za socijalnu skrb i nisam mogo ni u ludilu dobiti...* (Intervju 6, 847-848, 841-844). Ovdje je vidljivo da se Mile iz beskućništva ne bi mogao izvući sam, unatoč svojoj borbenosti, već mu je bila potrebna sustavnija podrška države, institucija i drugih ljudi, a upravo su pasivnost i nezainteresiranost sustava rizični čimbenici koji koče izlazak iz beskućništva.

U posljednjem se razgovoru razjasnilo što ustvari za Milu znači „tražiti krivca u sebi“. Iako spominje krivnju, u njegovom se slučaju ne radi o klasičnom samookrivljanju, već o preuzimanju odgovornosti za vlastite odluke i postupke, što osnažuje osobu i daje joj osjećaj

kontrole. Mile smatra da je to važno za preuzimanje aktivne uloge u izlasku iz beskućništva: *... mnogi ustvari prave tu kočnicu zato što ne vide krivca u sebi, a ima i u meni, u mojim pogrešnim odlukama, poslovnim potezima (...) kad počneš okrivljivati sustav, državu, nepravdu, boga i sve, svi ti krivi samo ti nisi kriv... onda je to još veća zamka takvih ljudi...* (Intervju 6, 875-878). Iako smatram da je važno preuzeti odgovornost za vlastiti život, pomalo je suludo misliti da bi nekoliko pogrešnih poteza već moglo voditi u beskućništvo, stoga bi u tom slučaju bila potrebna državna intervencija (namjerna, a ne slučajna).

Ono što je Milu „pogonilo“ prilikom izlaska iz beskućništva bila je njegova želja za uspjehom: *... ja sam bio ubjeđen, ja sam sebi uvijek govorio „Bože, dao si mi milijon talenata, ne želim umrijeti negdje u nekoj ruševini ili u nekom jarku“, jednostavno nisam, ja to nisam prihvaćao, ne želim umrijeti tako.* (Intervju 6, 900-902). Osim želje za uspjehom, pogonila ga je i borba, a u posljednjem se razgovoru razjasnilo i što Mili znači „borba sa samim sobom“: *... kad si na brodu i kad brod je šupalj, nasuko se negdje, prodire voda sa svih strana, ovaj... Ja bih osto na tom brodu dok se brod ne bi skroz... dakle, pokušavo bi ga zakrpati, pokušavo bi ga izvuć...* (Intervju 6, 926-928). Iz ovog je citata vidljivo da se ne radi o negativnom pristupu samome sebi, već o njegovoj upornosti.

Iako bi mnogi borbenost i upornost naveli kao individualne karakteristike, one su velikim dijelom nastale putem odgoja i socijalizacije. U Milinoj obitelji, model za borbenost pružala je majka, a tek je u posljednjem razgovoru otkrio da je njegov otac bio potpuna suprotnost: *... čovjek koji je bio inspektor u policiji, čovjek koji je bio judista, čovjek koji je vagao negdje oko 90 kila mišićne mase, čovjek koji je mene nerviro sa tim što on kad sjedi, (...), on gleda sebe, (...) on je bio opterećen svojim tijelom (...) on se bojo injekcije, on se bojo cjepiva, (...) malo mu je tlak, odmah ide doktoru...* (Intervju 6, 963-966, 972-973). Budući da je Mile bio dio *hippie* pokreta, ne čudi što je pratio majčin primjer.

Posljednji je razgovor imao važnu ulogu u ovome radu, kao i mom poimanju istraživanja. Shvatila sam koliko se međusobno mogu razlikovati interpretacije različitih ljudi o istim problemima te koliko je u kvalitativnim istraživanjima važno iznijeti upravo osobnu perspektivu sugovornika/ca, umjesto tražiti „objektivnu istinu“. Također je važno napomenuti da interpretacija koja je navedena u ovome radu isto tako nije posljednja, prvo iz razloga što u intervjuima nije došlo do zasićenja informacija¹⁷, a drugo jer se ljudi tijekom vremena

¹⁷ Kada bih Milu svela na interpretaciju koja je navedena u ovome radu, to bi bilo pogrešno jer ne mogu upoznati osobu u samo šest susreta. Ljudi su kompleksna bića te se njihovo iskustvo, a kamoli život, ne može objasniti u jednom diplomskom radu.

mijenjaju pa se tako mogu mijenjati i njihova objašnjenja vlastite situacije. Doduše, u ovom je slučaju moguće da će Mile ostati pri svom viđenju iskustva beskućništva jer ima već 63 godine te nije toliko izgledno da će mijenjati svoje stavove, no uvijek je potrebno i za takve promjene ostaviti prostora.

Osim pokušaja razumijevanja Miline priče o beskućništvu, u ovom je radu bilo ključno pronaći ono društveno u osobnom narativu, odnosno ukazati na ispreplitanje pojedinca i konteksta u kojem on živi. Analiza Miline priče ukazuje na prisutnost društvenih čimbenika u sve tri faze – putu, iskustvu i izlasku iz beskućništva. U njegovom putu u beskućništvo ističu se nedostatak podrške države kulturnom sektoru, nezaposlenost, nedostatak društvenog kapitala, pripadnost *hippie* supkulturi, nedostatak državne podrške starijim osobama u riziku od siromaštva, kao i osobama s ADHD-om, te nedostatak sustavne, državne podrške u svrhu prevencije beskućništva. U Milinom iskustvu beskućništva istaknuo se njegov način nošenja s tim iskustvom koji je prvenstveno bio vođen osobinom borbenosti koju je naslijedio od svoje obitelji putem odgoja. Zatim, suočavao se i sa stigmom i diskriminacijom koje su otežavale njegovu svakodnevicu i time negativno utjecale na njegovu emocionalnu dobrobit, a istaknuo se i nedostatak socijalnih politika pomoću kojih bi mogao dobiti podršku u pronalasku smještaja i posla. U Milinom izlasku iz beskućništva ulogu su imale slučajna državna intervencija i slučajan društveni kapital, u čemu se može vidjeti nedostatak svrhovite i sustavne državne podrške u borbi s beskućništvom. Osim toga, Milina borbenost koja je imala ulogu u njegovom izlasku iz beskućništva može se pripisati obiteljskom odgoju, kao i pripadnosti *hippie* supkulturi. Na ovaj se način može izbjeći redukcionizam i priznati da je beskućništvo veoma kompleksan problem, za što smatram da je prvi korak u intervenciji i prevenciji beskućništva.

8. Literatura

B., S. (2021). "Raste broj starih i siromašnih: Sve više ljudi jede u pučkim kuhinjama, pogotovo iz Slavonije". Nacional: neovisni news magazin. Dostupno na: <https://www.nacional.hr/raste-broj-starih-i-siromasnih-sve-vise-ljudi-jede-u-puckim-kuhinjama-pogotovo-iz-slavonije/> (28.5.2023).

Bagar, Lara (2022). "PRVI U HRVATSKOJ: U Puli će se primijeniti lisabonski model zbrinjavanja beskućnika. Moguće rješenje i za stanare iz Uljanikovog samačkog". Glas Istre. Dostupno na: <https://www.glasistre.hr/pula/prvi-u-hrvatskoj-u-puli-ce-se-primijeniti-lisabonski-model-zbrinjavanja-beskucnika-moguće-je-rjesenje-i-za-stanare-iz-uljanikovog-samackog-789415> (30.5.2023.)

Bakula-Anđelić, Marinka i Šostar, Zvonimir (2006). "Beskućnici grada Zagreba", *Revija za socijalnu politiku*, 13 (3-4): 399–412.

Barbour, Virginia, Clark, Jocalyn, Peiperl, Larry, Veitch, Emma, Wong, Mai i Yamey, Gavin (2008). "Homelessness is not just a housing problem", *PloS Med*, 5 (12): 1639–1640.

Bourdieu, Pierre (1986). "The forms of capital", in: John G. Richardson (ed.). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. Westport, CT: Greenwood, pp. 241–258.

Bower, Marlee (2018). "Homelessness, Loneliness and Intersectionality: An Australian Study" (Thesis). Translational Health Research Institute at Western Sydney University.

Bronfenbrenner, Urie (1979). *The Ecology of Human Development: Experiments by Nature and Design*. United States of America: Harvard University Press.

Busch-Geertsema, Volker, Edgar, William, O'Sullivan, Eoin i Pleace, Nicholas (2010). "Homelessness and Homeless Policies in Europe: Lessons from Research". Commissioned by FEANTSA.

Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry & Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications, Inc.

Davies, Cathy (2011). "Experiences of homelessness: An interpretative phenomenological analysis" (Undergraduate project). London: Brunel University.

Douglas, Mary (1984 [1966]). *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. USA and Canada: Routledge.

Družić Ljubotina, Olja (2012). "Koliko (ne) znamo o beskućništvu?", u: Olja Družić Ljubotina (ur.). *Beskućništvo: Pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, str. 15–28.

Družić Ljubotina, Olja, Kletečki Radović, Marijana i Ogresta, Jelena (2022). "Determinants of Causal Attributions of Homelessness in Croatia", *Revija za socijalnu politiku*, 29 (2): 163–190.

Edgar, Bill, Harrison, Matt, Watson, Peter i Busch-Geertsema, Volker (European Commission) (2007). "Measurement of Homelessness at European Union Level". Scotland, United Kingdom. Commissioned by The European Commission's Directorate-General for Employment, Social Affairs and Inclusion.

European Federation of National Organisations Working with the Homeless (FEANTSA) (2008). "The role of housing in pathways into and out of homelessness". European Report drafted by Ed Thorpe, Thorpe European Services.

Fanuko, Nenad (1997). *Sociologija*. Zagreb: Profil International.

First-Dilić, Ruža (1974). "Socijalizacija u obitelji i slobodno vrijeme; Pristup proučavanju socijalizacije u obitelji", *Revija za sociologiju*, 4 (2-3): 3–14.

Gaetz, Stephen (2010). "The Struggle to End Homelessness in Canada: How We Created the Crisis, and How We Can End it", *The Open Health Services and Policy Journal*, 3: 21–26.

Galić, Romana i Pavlina, Jasminka (2012). "Beskućništvo u Gradu Zagrebu: prikaz istraživanja", u: Olja Družić Ljubotina (ur.). *Beskućništvo: pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, 43–63.

Gjeri Robić, Natalija (2017). "Dvadeset godina beskućništva u Hrvatskoj (1991. – 2011.) te mogućnosti za istraživanja povijesti beskućništva", *Revija za socijalnu politiku*, 24 (2): 219–237.

Greiner, Paula (2022). "Iskustva i strategije žena u uličnom beskućništvu u Zagrebu", *Revija za sociologiju*, 52 (3): 301–330.

Grenier, Amanda, Barken, Rachel, Sussman, Tamara, Rothwell, David W. i Bourgeois-Guérin, Valerie (2016). "Homelessness among older people: Assessing strategies and frameworks across Canada", *Canadian Review of Social Policy*, 74: 1–39.

Gross, Nina (2023). "Održan okrugli stol posvećen prevenciji beskućništva; Zvonko Mlinar: Hitno treba donijeti Strategiju socijalnog stanovanja", trend.com.hr. Dostupno na: <https://trend.com.hr/2023/05/05/odrzan-okrugli-stol-posvecen-prevenciji-beskucnistva-zvonko-mlinar-hitno-treba-donijeti-strategiju-socijalnog-stanovanja/?fbclid=IwAR2qxBDUvUP6he9I3nLaQn14KDXnqo6I6EDuq-jyp-D9vMXOBAaaX0YtBAs> (2.6.2023.)

Hrvatska mreža za beskućnike (2023). Facebook. Dostupno na: <https://www.facebook.com/Hrvatska.mreza.za.beskucnike> (1.6.2023.)

Hrvatski Crveni križ (2018). "Pravilnik o prijemu i prekidu smještaja korisnika prihvatilišta za beskućnike". Dostupno na: http://ckz-prihvatiliste.com/wp-content/uploads/2018/07/Pravilnik-o-prijemu-i-prekidu-smje%C5%A1taja_Prihvatili%C5%A1te.pdf (6.6.2023.)

Izvješće pučke pravobraniteljice – Analiza stanja ljudskih prava i jednakosti u Hrvatskoj za 2022. godinu. Zagreb, ožujak 2023. Dostupno na: <https://www.ombudsman.hr/hr/download/izvjesce-pucke-pravoraniteljice-za-2022-godinu/?wpdmdl=15489&refresh=6448ca168c4ad1682491926> (30.6.2023.)

Johnstone, Melissa, Jetten, Jolanda, Dingle, Genevieve A., Parsell, Cameron i Walter, Zoe C. (2015). "Discrimination and well-being amongst the homeless: the role of multiple group membership", *Frontiers in Psychology*, 6 (739): 1–9.

Karačić, Štefica (2012). "Uloga Centra za socijalnu skrb u zbrinjavanju beskućnika", u: Olja Družić Ljubotina (ur.). *Beskućništvo: pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, 67–76.

Kinsella, Clare (2012). "Re-locating Fear on the Streets: Homelessness, Victimization and Fear of Crime", *European Journal of Homelessness*, 6 (2): 121–136.

Kloos, Bret i Shah, Seema (2009). "A Social Ecological Approach to Investigating Relationships Between Housing and Adaptive Functioning for Persons with Serious Mental Illness", *American Journal of Community Psychology*, 44: 316–326.

Kostelić, Katarina i Peruško, Emanuel (2021). "Skupine čimbenika i njihov utjecaj na važne životne odluke: beskućnici u Puli", *Ljetopis socijalnog rada*, 28 (1): 273–299.

Lowe, John i Gibson, Sandra (2011). "Reflections of a homeless population's lived experience with substance abuse", *Journal of Community Health Nursing*, 28: 92–100.

Mallett, Shelley, Rosenthal, Doreen i Keys, Deborah (2005). "Young people, drug use and family conflict: Pathways into homelessness", *Journal of Adolescence*, 28: 185–199.

McDonald, Lynn, Dergal, Julie i Cleghorn, Laura (2004). "Homeless Older Adults Research Project" (Executive Summary). Institute for Human Development, Life Course and Aging at University of Toronto.

Meanwell, Emily (2012). "Experiencing Homelessness: A Review of Recent Literature", *Sociology Compass*, 6 (1): 72–85.

Miller, Timothy (2011). *The Hippies and American Values (second edition)*. Knoxville: The University of Tennessee Press.

Ministarstvo rada, mirovinskoga sustava, obitelji i socijalne politike (2021). "Beskućnici. Plan zbrinjavanja beskućnika u ekstremnim zimskim uvjetima za 2021/2022". Dostupno na: <https://mrosp.gov.hr/print.aspx?id=12002&url=print> (6.6.2023.)

Mlinar, Zvonko i Kozar, Andrea (2012). "Prihvatilište za beskućnike Gradskog Crvenog križa Zagreb", u: Olja Družić Ljubotina (ur.). *Beskućništvo: pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, 99–114.

Montgomery, Carol (1994). "Swimming upstream: The strengths of women who survive homelessness", *Advances in Nursing Science*, 16: 34–45.

Morosin, Daria (2021). "Rad, prekarijat, kultura: analiza uvjeta rada u nezavisnom kulturnom sektoru u gradu Rijeci" (Diplomski rad). Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.

Nózka, Marcjanna (2019). "Rethinking Homelessness. Residence and the Sense of Home in the Experience of Homeless People", *Housing, Theory and Society*, 37 (3): 1–20.

Parsell, Cameron (2011). "Homeless identities: enacted and ascribed", *The British Journal of Sociology*, 62 (3): 442–461.

Parsell, Cameron, Tomaszewski, Wojtek i Phillips, Rhonda (2014). "Exiting Unsheltered Homelessness and Sustaining Housing: A Human Agency Perspective", *Social Service Review*, 88 (2): 295–321.

Pecora, Peter J., Kessler, Ronald C., Williams, Jason, O'Brien, Kirk, Downs, A. Chris, English, Diana, White, James, Hiripi, Eva, Roller White, Catherine, Wiggins, Tamera i Holmes, Kate (2005). *Improving Family Foster Care: Findings from the Northwest Foster Care Alumni Study*. Seattle: Casey Family Programs.

Piat, Myra, Polvere, Lauren, Kirst, Maritt, Voronka, Jijian, Zabkiewicz, Denise, Plante, Marie-Carmen, Isaak, Corinne, Nolin, Danielle, Nelson, Geoffrey i Goering, Paula (2015), "Pathways into homelessness: Understanding how both individual and structural factors contribute to and sustain homelessness in Canada", *Urban Studies*, 52 (13): 2366–2382.

Plesac, Damir, Pulišelić Čarić, Ljubica, Ercegovac, Ivana, Gošev, Srđan i Jelinčić, Željka (2022). *Popis stanovništva, kućanstava i stanova 2021.: Prvi rezultati po naseljima*. Zagreb: Državni zavod za statistiku. Dostupno na: <https://podaci.dzs.hr/media/ixpn5qzo/si-1711-popis-stanovnistva-kucanstava-i-stanova-2021-prvi-rezultati-po-naseljima.pdf> (14.6.2023.)

Ravenhill, Megan Honor (2014). "The culture of homelessness: An ethnographic study" (Thesis). Department of Social Policy at London School of Economics.

Rokach, Ami (2005). "Private lives in public places: Loneliness of the Homeless", *Social Indicators Research*, 72: 99–114.

Shepherd, Elizabeth A. (2021). "Homelessness and ADHD: A Hidden Factor?" (Dissertation). Clinical Psychology at Antioch University, New England.

Sprake, E. F., Russell, J. M. i Barker, M. E. (2014). "Food choice and nutrient intake amongst homeless people", *Journal of Human Nutrition and Dietetics*, 27: 242–250.

Stapić, Sanja (2019). "Hrvatski paradoks: standard na dnu, javni sektor među najskupljima u Europi, najviše od svih izdvajamo za religijske zajednice, a time se ne možemo pohvaliti kada su u pitanju zdravstvo i obrazovanje". Slobodna Dalmacija. Dostupno na: <https://slobodnadalmacija.hr/vijesti/hrvatska/hrvatski-paradoks-standard-na-dnu-javni-sektor-medu-najskupljima-u-europi-najvise-od-svih-izdvajamo-za-religijske-zajednice-a-time-se-ne-mozemo-pohvaliti-kada-su-u-pitanju-zdravstvo-i-obrazovanje-597445> (14.5.2023.)

Šegota, Josip (2009). *Beskućnik: Pet godina na dnu Zagreba*. Zagreb: Naklada Pavičić.

Šikić-Mićanović, Lynette (2010). "Homelessness and Social Exclusion in Croatia", *European Journal of Homelessness*, 4: 45–64.

Šikić Mićanović, Lynette (2012). "Beskućništvo u Hrvatskoj: pregled rezultata kvalitativnog istraživanja", u: Olja Družić Ljubotina (ur.). *Beskućništvo: pogled iz različitih perspektiva*. Zagreb: Gradski ured za socijalnu zaštitu i osobe s invaliditetom, 29–41.

Tate, Alyssa, Edwards, Kaéla, Holmes, Nichole, Buffer, Steven, Fusfeld, Zachary, Baronet, Willie i Frasso, Rosemary (2021). "'Even a smile helps': Exploring the interactions between people experiencing homelessness and passersby in public spaces", *International Journal of Social Psychiatry*, 1–8.

Turner, Marion M., Funge, Simon P. i Gabbard, Wesley J. (2018). "Victimization of the Homeless: Perceptions, Policies, and Implications for Social Work Practice", *Journal of Social Work in the Global Community*, 3 (1): 1–12.

Wardhaugh, Julia (1999). "The unaccommodated woman: home, homelessness and identity", *The Sociological Review*, 47 (1): 91–109.

Weber, Max (2006 [1904]), *Protestantska etika i duh kapitalizma*. Zagreb: MISL.

Zagrebačka nadbiskupija (2015). "Crkvene pučke kuhinje u Zagrebu". Dostupno na: <https://www.zg-nadbiskupija.hr/crkvene-pucke-kuhinje-u-zagrebu> (28.5.2023.)

Zakon o prekršajima protiv javnog reda i mira. Republika Hrvatska: Narodne novine 114/2022. Dostupno na: <https://www.zakon.hr/z/279/Zakon-o-prekr%C5%A1ajima-protiv-javnog-reda-i-mira> (14.6.2023.)

Zakon o socijalnoj skrbi. Republika Hrvatska: Narodne novine 57/2011. Dostupno na: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_05_57_1254.html (14.6.2023.)

Zhao, Emo (2023). "The key factors contributing to the persistence of homelessness", *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 30 (1): 1–5.

Žilnik, Želimir (1971). "Crni film". Dostupno na: https://www.youtube.com/watch?v=O0WVt_UwkoE (24.6.2023.).